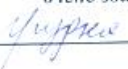

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Агробіотехнологічний факультет

Спеціальність 205 «Лісове господарство»

Допускається до захисту
Зав. кафедри лісового господарства

(підпис, вчене звання, прізвище, ініціали)
« 02 » 20 25 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
МАГІСТРА

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВИХ ЦІННОСТЕЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ
У ЧЕРКАСЬКОМУ НАДЛІСНИЦТВІ ФІЛІЇ «ЦЕНТРАЛЬНИЙ
ЛІСОВИЙ ОФІС» ДП «ЛІСИ УКРАЇНИ» ТА ЇХ ОХОРОНА

Виконав: Руденко Василь Петрович

підпис

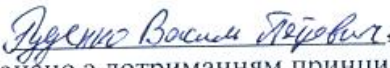
Керівник: доцент Левандовська С.М.

підпис

Рецензент:

вчене звання, прізвище, ініціали

підпис

Я, , засвідчую, що кваліфікаційну роботу виконано з дотриманням принципів академічної доброчесності.

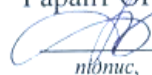
Біла Церква – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет агробіотехнологічний
Спеціальність 205 «Лісове господарство»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Гарант ОП «Лісове господарство»

 доцент Левандовська С.М.
підпис, вчене звання, прізвище, ініціали

«29» листопада 2025 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу здобувачу

Руденку Василю Петровичу

Тема: «Характеристика особливих цінностей для збереження у Черкаському над лісництві філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України» та їх охорона»

Керівник роботи: Левандовська С.М., канд. біол. наук, доцент

Затверджено наказом ректора № 87/В від «15» листопада 20 25 р.

Термін здачі здобувачем виконаної роботи «25» листопада 20 25 р.

Вихідні дані: матеріали лісовпорядкування, результати власних досліджень.

Перелік питань, які потрібно розробити:

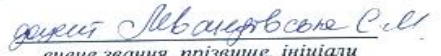
1. Теоретичні основи збереження особливих природних цінностей у лісовому господарстві.
2. Характеристика Черкаського надлісництва та природні умови дослідження.
3. Програма та методика досліджень.
4. Ідентифікація та характеристика лісів з високою природоохоронною цінністю.
5. Система заходів з охорони та моніторингу особливих цінностей.
6. Висновки та пропозиції підприємств

Календарний план виконання роботи

Етап виконання	Дата виконання етапу	Відмітка про виконання
Огляд літератури	Грудень 2024	Виконано
Методична частина	Січень-лютий 2025	Виконано
Дослідницька частина	Березень-серпень 2025	Виконано
Оформлення роботи	Вересень-жовтень 2025	Виконано
Перевірка на плагіат	Листопад 2025	Виконано
Попередній розгляд на кафедрі	Листопад 2025	Виконано
Подання на рецензування	Листопад 2025	Виконано

Керівник кваліфікаційної роботи

підпис

вчене звання, прізвище, ініціали

Здобувач

підпис

прізвище, ініціали

Дата отримання завдання «29» листопада 2024 р.

АНОТАЦІЯ

Руденко В.П. Характеристика особливих цінностей для збереження у Черкаському надлісництві філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України» та їх охорона

Кваліфікаційна робота присвячена ідентифікації, характеристиці та розробці пропозицій охорони лісів з високою природоохоронною цінністю (НСVF) в Черкаському надлісництві філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України».

Під час виконання роботи проведено детальну характеристику трьох репрезентативних ділянок НСVF загальною площею 9,5 га в Дахнівському лісництві: старовіковий дубовий ліс природного походження (31 квартал), заплавний чорновільховий ліс з популяцією *Galanthus nivalis* var. *biflorus* (33 квартал) та байрачна грабово-дубова діброва з неморальними ефемероїдами (22 квартал).

У результаті дослідження:

- ідентифіковано та підтверджено відповідність ділянок категоріям HCV 1 та HCV 3 за FSC-національним стандартом України;
- проаналізовано сучасний стан природоохоронних заходів підприємства, яке має чинний FSC-сертифікат з 2023 року;
- розроблено та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення системи охорони та моніторингу (надання статусу об'єктів ПЗФ, автоматизований моніторинг, індивідуальні плани управління, включення до Смарагдової мережі Європи).

Кваліфікаційна робота викладена на 63 сторінках комп'ютерного тексту, з них 55 – основного тексту, складається з 5 розділів, висновків та пропозицій, списку використаної літератури з 45 джерел, ілюстрована 2 рисунками і 17 таблицями.

Ключові слова: високі природоохоронні цінності, НСVF, FSC-сертифікація, старовіковий ліс, заплавний ліс, байрачна діброва, моніторинг біорізноманіття, Черкаське надлісництво, особливі захисні лісові ділянки.

ABSTRACT

Rudenko V. Characteristics of special values for preservation in the Cherkasy Forestry Department of the Central Forest Office branch of the State Enterprise Forests of Ukraine and their protection

The qualification work is devoted to the identification, characterization and development of a conservation propositions for forests with high conservation values (HCVF) in the Cherkasy Forest Management Unit of the «Central Forest Office» Branch of the State Enterprise “Forests of Ukraine”.

During the work, a detailed characterization of three representative HCVF sites with a total area of 9.5 ha in the Dakhniv Forestry Department was carried out: an old-growth oak forest of natural origin (quarter 31), a floodplain black alder forest with a population of *Galanthus nivalis* var. *biflorus* (quarter 33), and a bayrach hornbeam-oak forest with non-moral ephemeroids (quarter 22).

As a result of the study:

- the sites were identified and their compliance with HCV 1 and HCV 3 categories according to the Ukrainian FSC National Standard was confirmed;
- the current state of conservation measures at the enterprise, which has held FSC certification since 2023, was analyzed;
- proposals were developed and substantiated for improving the conservation and monitoring system (granting nature reserve object status, automated monitoring, individual management plans, inclusion in the Emerald Network of Europe).

The qualification work is presented on 63 pages of computer text, of which 55 are the main text, consists of 5 chapters, conclusions and production proposals, a list of references with 45 sources, illustrated with 2 figures and 14 tables.

Key words: high conservation values, HCVF, FSC certification, old-growth forest, floodplain forest, ravine oak-hornbeam forest, biodiversity monitoring, Cherkasy Forest Management Unit, specially protected forest areas.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	7
ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСОБЛИВИХ ПРИРОДНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЛІСОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ	11
1.1. Поняття та класифікація особливих цінностей для збереження	11
1.2. Міжнародні підходи та нормативно-правові основи збереження біорізноманіття, рідкісних видів і оселищ.....	16
1.3. Роль лісогосподарських підприємств у реалізації природоохоронних заходів та екосистемного підходу до ведення лісового господарства	18
1.4. Економічне та соціальне значення збереження особливих цінностей	21
РОЗДІЛ 2	
ХАРАКТЕРИСТИКА ЧЕРКАСЬКОГО НАДЛІСНИЦТВА ТА ПРИРОДНІ УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	24
2.1. Місцезнаходження та організаційна структура підприємства	24
РОЗДІЛ 3	
ПРОГРАМА ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ.....	33
РОЗДІЛ 4	
ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ З ВИСОКИМИ ПРИРОДООХОРОННИМИ ЦІННОСТЯМИ У МЕЖАХ ЧЕРКАСЬКОГО НАДЛІСНИЦТВА	37
4.1. Категорії лісів з високою природоохоронною цінністю та їх характеристика	37
4.2. Особливості ведення лісового господарства в особливо цінних для збереження лісах	44
РОЗДІЛ 5	
СИСТЕМА ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ ТА МОНІТОРИНГУ ОСОБЛИВИХ ЦІННОСТЕЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ У ЧЕРКАСЬКОМУ НАДЛІСНИЦТВІ ...	48
5.1. Принципи охорони у рамках FSC-національного стандарту України	48
5.2. Сучасний стан природоохоронних заходів у Черкаському надлісництві.....	51
5.3. Залучення місцевих громад та зацікавлених сторін до охорони природної спадщини.....	53
5.4. Розробка пропозицій щодо вдосконалення системи моніторингу і захисту особливих цінностей.....	56
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ПІДПРИЄМСТВУ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГО – Громадська організація

ДП – Державне підприємство

ЄС – Європейський Союз

ГІС – Геоінформаційна система

Міндовкілля – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України

НПП – Національний природний парк

ОВА – Обласна військова адміністрація

ПЗФ – Природно-заповідний фонд

Emerald Network – Смарагдова мережа Європи

EU Timber Regulation – Регламент ЄС щодо деревини

FSC – Forest Stewardship Council

HCV – High Conservation Value

HCVF – High Conservation Value Forests

WWF – World Wide Fund for Nature

ВСТУП

Для забезпечення принципів сталого, багатофункціонального та невиснажливого лісокористування ключовим завданням сучасного лісового господарства є збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, а також виявлення й охорона особливо цінних для збереження лісових ділянок. Багаторічний досвід світової та вітчизняної практики переконливо свідчить, що навіть у господарських лісах першої та другої груп захисності можуть зберігатися унікальні природні комплекси, які виконують важливі екосистемні, водоохоронні, рекреаційні, наукові та культурні функції. Такі ділянки часто є останніми осередками первинних або умовно-первинних лісових екосистем, місцями зростання видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України, а також репрезентативними зразками рідкісних типів лісу.

Реформування лісової галузі України, що завершилося створенням в 2025 році державного підприємства «Ліси України» та його філій, поставило перед лісівниками нові вимоги щодо впровадження екосистемного підходу, наближеного до природи лісівництва та обов'язкового врахування міжнародних стандартів FSC (Forest Stewardship Council). Зокрема, національний стандарт FSC для України вимагає від сертифікованих лісогосподарських підприємств обов'язкової ідентифікації лісів з високою природоохоронною цінністю та розробки спеціальних заходів з їх збереження. Під час ведення лісового господарства в умовах лісостепової та поліської зон України особливо гостро стоїть проблема збереження старовікових дубових та заплавних деревостанів, байрачних дібров, ділянок з природним поновленням корінних порід та оселищ червонокнижних видів. Водночас, традиційні методи лісогосподарювання (рубки головного користування, суцільні санітарні рубки, інтенсивне створення монокультур) можуть призводити до їх знищення або суттєвого порушення.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю практичної реалізації принципів FSC-сертифікації на рівні окремих надлісництв в нових умовах функціонування ДП «Ліси України», а також розробки науково обґрунтованої системи виявлення, моніторингу та охорони особливо цінних лісових ділянок в господарських лісах Черкаської області.

Мета кваліфікаційної роботи – характеристика особливих цінностей для збереження в Черкаському надлісництві філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України» та розробка заходів з їх охорони.

Відповідно до поставленої мети передбачалося виконання наступних завдань:

- опрацювати вітчизняні та зарубіжні літературні джерела щодо поняття, класифікації та міжнародних підходів до збереження лісів з високою природоохоронною цінністю;
- розглянути сучасний стан Черкаського надлісництва, його організаційну структуру після реформи 2025 року, природно-кліматичні умови та структуру лісового фонду;
- проаналізувати нормативно-правову базу збереження біорізноманіття в лісах України, включаючи вимоги FSC-національного стандарту;
- розробити програму та методику польових досліджень особливо цінних лісових ділянок;
- провести ідентифікацію та детальну характеристику лісових екосистем з високою природоохоронною цінністю в межах Черкаського надлісництва (на прикладі Дахнівського лісництва);
- оцінити сучасний стан системи охорони та моніторингу виявлених ділянок;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення системи охорони, залучення місцевих громад та зацікавлених сторін;

– сформулювати висновки та практичні рекомендації підприємству.

Об’єкт дослідження – особливо цінні для збереження лісові екосистеми в межах Черкаського надлісництва філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України».

Предмет дослідження – характеристика, стан та система охорони ділянок з високою природоохоронною цінністю.

Методи дослідження – для проведення досліджень застосовували загальнонаукові – аналіз, синтез, спостереження, порівняння та спеціальні методи: таксаційні, ботанічні і геоботанічні; камеральні (аналіз матеріалів лісовпорядкування, таксаційних описів, картографічних матеріалів); математичні (статистична обробка результатів).

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає в комплексній характеристиці виявлених ділянок з використанням критеріїв FSC-стандарту, обґрунтуванні їх відповідності категоріям високої природоохоронної цінності та розробці пропозицій щодо охорони в умовах реформованого ДП «Ліси України».

Практичне значення одержаних результатів. Розроблені рекомендації щодо встановлення режиму обмеженого господарювання, інформаційного забезпечення, моніторингу та залучення громад можуть бути впроваджені Черкаським надлісництвом під час підготовки до FSC-сертифікації, а також використані іншими філіями ДП «Ліси України» в аналогічних природних умовах.

Апробація результатів дослідження. Результати наукових досліджень апробовано на V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Сучасні виклики і актуальні проблеми лісівничої освіти, науки та виробництва» (Біла Церква, 18 квітня 2025 р.) й представлені у тезах «Лісова сертифікація як інструмент захисту особливо цінних лісів».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ОСОБЛИВИХ ПРИРОДНИХ ЦІННОСТЕЙ У ЛІСОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

1.1. Поняття та класифікація особливих цінностей для збереження

Термін «особливі цінності для збереження» (ОЦЗ) був офіційно сформульований в 1999 році в рамках Принципу 9 Першого міжнародного стандарту FSC (Forest Stewardship Council) і з того часу став одним з ключових інструментів сталого лісоуправління в світі [32]. Згідно з визначенням FSC, особливі цінності для збереження – це біологічні, екологічні, соціальні або культурні атрибути лісової території, що мають виняткове значення на глобальному, регіональному чи національному рівні та потребують спеціальних заходів збереження навіть в господарських лісах. В українському контексті цей термін перекладено як «ліси з високою природоохоронною цінністю» або «особливо цінні для збереження лісові ділянки» та закріплено в національному стандарті відповідального лісоуправління FSC-STD-UKR-01-2020 [24].

Ідеологічною основою концепції HCV є розуміння того, що традиційне лісове господарство, орієнтоване переважно на економічні показники, може призводити до втрати природних комплексів, які не підлягають відновленню в історично передбачуваний термін. Тому навіть в межах експлуатаційних лісів першої та другої груп захисності необхідно виділяти ділянки, де будь-які рубки головного або переформувального користування повинні бути або повністю заборонені, або суттєво обмежені.

Класифікація характеристик особливо цінних для збереження лісів є фундаментальним елементом їх ідентифікації, управління та захисту, оскільки дозволяє систематизувати їх унікальні властивості та визначити пріоритети для збереження. Ці лісові території відіграють ключову роль в підтриманні екологічної рівноваги, збереженні біорізноманіття, наданні

екосистемних послуг та захисті культурної спадщини. В Україні, де ліси становлять близько 15,9% території країни, розуміння їх характеристик є необхідним для розробки ефективних стратегій сталого лісокористування. Класифікація цінних лісових територій спирається на міжнародні стандарти, такі як принципи Лісоохоронної ради (FSC) [23], а також на національні підходи, які враховують екологічні, соціальні та економічні особливості країни.

Цінні ліси поділяються на категорії залежно від біологічних, екологічних, соціальних та культурних характеристик. Міжнародні стандарти, зокрема концепція лісів з високою природоохоронною цінністю (High Conservation Value Forests, HCVF), визначають шість основних категорій, які є універсальними та застосовуються в різних країнах. В Україні ці категорії адаптуються до місцевих умов, враховуючи специфіку природних ландшафтів, біорізноманіття та соціально-економічного контексту. Така класифікація дозволяє не лише ідентифікувати цінні ліси, а й визначити пріоритети для їх збереження, враховуючи ступінь загрози, потенційні вигоди від захисту та потреби місцевих громад [32].

Перша категорія охоплює ліси з високою концентрацією біорізноманіття. Ці території є оселищами для рідкісних, ендемічних або загрожених видів рослин і тварин, які потребують особливого захисту. Ці ліси мають високу екологічну цінність, оскільки їх втрата може призвести до зникнення видів або порушення екосистемних зв'язків. У міжнародній практиці, наприклад, в Канаді, ліси з високим біорізноманіттям часто включаються до заповідних зон, де забороняється будь-яка господарська діяльність, що є прикладом для України.

Друга категорія включає ліси з ландшафтним значенням. Такі території формують екологічні коридори, які забезпечують зв'язок між різними природними комплексами, або є частиною великих лісових масивів, що підтримують стабільність регіональних екосистем. Наприклад, ліси в долинах річок сприяють збереженню зв'язності між лісовими та водними

екосистемами, забезпечуючи міграцію видів та підтримку біорізноманіття. В Україні подібні території часто розташовані в Карпатах або Поліссі, де ліси з'єднують різні природні комплекси [32].

Третя категорія охоплює рідкісні або загрожені екосистеми, які зберегли природний стан. До таких лісів належать праліси, болотні ліси чи лісостепові діброви, які є рідкісними в Україні через історичний вплив господарської діяльності, такої як вирубка чи осушення боліт. Ці екосистеми мають унікальну структуру та високу цінність для збереження природної спадщини. Наприклад, праліси Карпат є одними з останніх в Європі, що зберегли первинний стан, та їх значення визнається на міжнародному рівні, зокрема в межах об'єктів ЮНЕСКО [33].

Четверта категорія стосується лісів, які надають критичні екосистемні послуги. Такі території виконують функції захисту від ерозії ґрунтів, регуляції водного стоку, очищення повітря чи секвестрації вуглецю. Наприклад, водоохоронні ліси вздовж річок сприяють стабілізації гідрологічного режиму, зменшуючи ризик повеней та покращують якість води. Ці функції мають економічне значення, оскільки знижують витрати на водоочищення та інфраструктуру. В Швеції ліси, що виконують захисні функції, часто включаються до національних програм з пом'якшення кліматичних змін, що може бути прикладом для України.

П'ята категорія включає ліси, які забезпечують потреби місцевих громад в недеревних ресурсах. Такі території є джерелом грибів, ягід, лікарських рослин, а також місцем для рекреації та туризму. В сільських регіонах України ці ліси відіграють важливу соціально-економічну роль, забезпечуючи додаткові джерела доходу та підтримуючи традиційний спосіб життя. Наприклад, в Поліссі збір журавлини чи грибів є важливим джерелом доходу для місцевих домогосподарств. Однак надмірне використання таких ресурсів може призвести до деградації лісів, що вимагає чіткого регулювання.

Шоста категорія охоплює ліси з культурними чи історичними цінностями. До них належать священні гаї, території з археологічними пам'ятками або ліси, пов'язані з традиціями місцевих громад. Такі території мають значення для збереження культурної спадщини та духовної ідентичності. Наприклад, в багатьох регіонах України священні гаї асоціюються з релігійними обрядами чи історичними подіями, що робить їх важливими для місцевих громад.

На сьогодні в міжнародній практиці та в Україні застосовується класифікація, що складається з шести основних категорій високих природоохоронних цінностей (HCV 1–6). Кожна категорія має чітко визначені діагностичні критерії та порогові значення, які адаптовано до національних умов у додатках до FSC-національного стандарту України. Класифікація наведена в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація високих природоохоронних цінностей за FSC-національним стандартом України

№	Категорія HCV	Короткий опис	Основні приклади в Україні
1	Концентрації біорізноманіття	Території з глобально, регіонально або національно значущими концентраціями видів	Популяції червонокнижних рослин (підсніжник складчастий, лілія лісова, сон лучний); гніздування орлана-білохвоста, чорного лелеки
2	Великі ландшафтні комплекси	Значні за площею масиви природних або умовно-природних лісів на ландшафтному рівні	Поліські праліси, великі старовікові комплекси Карпат, фрагменти природних лісів у лісостепу
3	Рідкісні або зникаючі екосистеми	Екосистеми, що збереглися на $\leq 10\text{--}20\%$ від історичної площі або мають унікальну структуру	Старовікові діброви, заплавні вільшаники, байрачні ліси, сфагнові болота в межах лісового фонду
4	Критичні екосистемні послуги	Ліси, що забезпечують водорегуляцію, захист ґрунтів від ерозії, протипожежний захист тощо	Водоохоронні зони I–II поясів, протиерозійні насадження на схилах, захисні лісові смуги вздовж річок
5	Базові потреби громад	Території, необхідні для задоволення життєво важливих потреб місцевого населення	Зони традиційного збору грибів, ягід, лікарських рослин, рибальства, бджільництва
6	Культурна ідентичність	Місця, важливі для традиційної культурної, релігійної чи історичної ідентичності громад	Давні культові гаї, історичні урочища, місця поховань, пам'ятки козацької доби

Джерело: FSC National Forest Stewardship Standard for Ukraine (2019) [38]

В Україні, за даними звіту ДП «Ліси України» за 2025 рік, найбільшу частку виявлених ОЦЗ становлять категорії HCV 1 (38%), HCV 3 (31%) та HCV 4 (22%). Це пояснюється високим рівнем антропогенної трансформації лісостепових та заплавлених екосистем, де природні деревостани збереглися лише фрагментарно. Зокрема, в лісостеповій зоні Черкаської, Київської, Вінницької та Полтавської областей старовікові дубові ліси віком понад 120 років займають менш як 0,8% від загальної площі дубових насаджень, що автоматично переводить їх до категорії HCV 3 [43].

Особливістю національного підходу є те, що виявлення ОЦЗ є обов'язковим не лише для підприємств, що проходять FSC-сертифікацію, а й для всіх філій ДП «Ліси України». Відсутність картографування та планів управління ОЦЗ розглядається як грубе порушення та може призвести до дисциплінарної відповідальності керівництва надлісництва.

Важливим теоретичним та практичним аспектом є те, що статус ОЦЗ не залежить від наявності формального охоронного статусу об'єкта природно-заповідного фонду. Такі ділянки можуть розташовуватися в межах лісів рекреаційно-оздоровчого призначення, водоохоронних зон або навіть експлуатаційних лісів, де теоретично дозволені рубки головного користування. Саме тому FSC-стандарт вимагає превентивного підходу: спочатку виявити – потім планувати будь-які лісогосподарські заходи.

В науковій літературі останніх років підкреслюється, що в умовах зміни клімату роль ОЦЗ суттєво зростає. Старовікові деревостани та заплавні екосистеми виступають рефугіумами для видів, що втрачають ареал, а також накопичують значно більші запаси вуглецю порівняно з молодими культурами. Збереження навіть невеликих за площею ділянок (5-15 га) може мати непропорційно велике значення для регіонального біорізноманіття та кліматичної адаптації [32].

Поняття «особливі цінності для збереження» є комплексним інструментом, що об'єднує екологічні, соціально-економічні та культурні аспекти сталого розвитку лісового сектору. Його впровадження в Україні

стало невід’ємною частиною реформи галузі 2025 року та обов’язковою умовою інтеграції вітчизняного лісового господарства до європейських та світових стандартів відповідального лісокористування.

1.2. Міжнародні підходи та нормативно-правові основи збереження біорізноманіття, рідкісних видів і оселищ

Міжнародні підходи до збереження біорізноманіття в лісах формувалися протягом другої половини XX – початку XXI століття і базуються на трьох основних глобальних документах: Конвенції про біологічне різноманіття (Ріо-де-Жанейро, 1992), Стратегічному плані збереження біорізноманіття 2011-2020 з Цілями Айті та Глобальній стратегії збереження біорізноманіття на період до 2030 року (Куньмін-Монреальська рамкова угода, 2022) [22]. Україна як сторона Конвенції взяла на себе зобов’язання щодо збереження не менше 30% територій суші до 2030 року, включаючи ліси з високою природоохоронною цінністю.

Одним з найвпливовіших міжнародних інструментів, що безпосередньо вплинув на українське лісове господарство, є стандарти Ради з відповідального лісогосподарювання (Forest Stewardship Council, FSC). Принцип 9 FSC (High Conservation Values) став обов’язковим для всіх сертифікованих підприємств світу з 1999 року, а в Україні – з моменту затвердження національного стандарту FSC-STD-UKR-01-2020 [24]. Цей стандарт гармонізовано з вимогами Європейського Союзу (EU Timber Regulation, EUTR) та новим Регламентом ЄС щодо боротьби з вирубкою лісів (EUDR, 2023), що робить його виконання обов’язковим для експорту української лісопродукції на ринки ЄС [45].

Важливе місце посідає Бернська конвенція про охорону дикої флори та фауни та природних середовищ існування в Європі (1979), до додатків якої занесено значну кількість видів, що трапляються в лісах України (підсніжник складчастий, лілія лісова, сон лучний, орлан-білохвост, рись звичайна тощо) [16]. Виконання конвенції забезпечується через мережу Смарагдової мережі

(Emerald Network), до якої Україна приєдналася в 2009 році і яка на 2025 рік включає понад 370 територій, значна частина яких розташована в межах державного лісового фонду.

В національному законодавстві збереження біорізноманіття та рідкісних оселищ регулюється низкою нормативно-правових актів, основні з яких відображено в табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Основні нормативно-правові акти України, що регулюють збереження біорізноманіття та рідкісних оселищ в лісах

№	Назва документу	Основні положення щодо ОЦЗ та рідкісних оселищ
1	Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991, ред. 2025)	Встановлює пріоритетність збереження природних екосистем перед господарським використанням
2	Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (1992, ред. 2024)	Визначає категорії ПЗФ, але не охоплює ділянки без формального статусу
3	Лісовий кодекс України (2021, зі змінами 2025)	Стаття 87-1: обов'язкове збереження ділянок з високою природоохоронною цінністю в господарських лісах
4	Наказ Держлісагентства № 127 від 12.03.2025	Затверджує «Методику виявлення та управління лісами з високою природоохоронною цінністю» для ДП «Ліси України»
5	Червона книга України (3-тє видання, 2021, доповнення 2024–2025)	Включає 813 видів судинних рослин та 543 види тварин, значна частина яких трапляється в лісах
6	Національна стратегія збереження біорізноманіття до 2030 року (2023)	Ціль 3: збереження не менше 15 % природних екосистем у господарських лісах

Джерело: систематизовано за [32; 33].

Особливістю правового регулювання в Україні після реформи 2025 року стало запровадження обов'язкового виявлення та картографування ОЦЗ всіма філіями ДП «Ліси України», незалежно від наявності FSC-сертифікації. Наказ Держлісагентства № 127 від 12.03.2025 року встановив чітку ієрархію дій: спочатку польове обстеження, потім внесення до електронної бази лісового кадастру, розробка плану управління, регулярний моніторинг не рідше одного разу на п'ять років [13].

Значний внесок в розвиток нормативної бази зроблено в рамках гармонізації з європейським законодавством. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України № 912 від 18.09.2024 «Про затвердження переліку оселищ Смарагдової мережі на території України» включила до нього 47 типів лісових оселищ, серед яких старовікові діброви (G1.7), заплавні вільшаники (C3.2), байрачні ліси (T3-64) [посилання на літ джерело]. Виявлення таких оселищ автоматично переводить ділянку до категорії HCV 3 та вимагає обмеження господарської діяльності [10].

Сучасний міжнародний підхід ґрунтується на принципі превентивності: збереження цінних ділянок має передувати будь-якому плануванню рубок. Це кардинально відрізняється від радянської практики, коли природоохоронні заходи застосовувалися лише після фіксації негативних наслідків.

Нормативно-правова база України на 2025 рік повністю відповідає міжнародним зобов'язанням та створює чіткий механізм збереження біорізноманіття та рідкісних оселищ в господарських лісах.

1.3. Роль лісогосподарських підприємств у реалізації природоохоронних заходів та екосистемного підходу до ведення лісового господарства

Після завершення реформи лісової галузі 2025 року та створення державного підприємства «Ліси України» з його філіями, лісогосподарські підприємства остаточно перетворилися з суто виробничих одиниць на суб'єктів багатофункціонального лісокористування, де екологічна та соціальна складові мають рівну вагу з економічною. Відповідно до статті 87-1 Лісового кодексу України та наказу Держлісагентства № 127 від 12.03.2025 [13], кожна філія та її надлісництва зобов'язані забезпечувати виявлення, картографування, моніторинг та збереження особливо цінних для збереження лісових ділянок незалежно від наявності FSC-сертифікації.

Екосистемний підхід, який офіційно закріплено як базовий принцип ведення лісового господарства в Україні, передбачає перехід від породно-вікового до функціонально-ландшафтного планування. В практичному вимірі це означає, що лісогосподарське підприємство має розглядати ліс не як сукупність деревних ресурсів, а як складну екосистему, що виконує кліматорегулюючі, водоохоронні, ґрунтозахисні, рекреаційні та біорізноманіття-зберігаючі функції. Саме тому реалізація природоохоронних заходів покладається безпосередньо на надлісництва та лісництва як первинні виконавчі одиниці. Основні природоохоронні функції лісогосподарських підприємств ДП «Ліси України» представлено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Основні природоохоронні функції лісогосподарських підприємств ДП «Ліси України»

№	Напрямок природоохоронної діяльності	Конкретні обов'язки підприємства	Нормативна основа
1	Виявлення та картографування ОЦЗ	Польові обстеження, внесення до електронної бази лісового кадастру, складання карт НСВФ	Наказ № 127 від 12.03.2025, FSC-стандарт України
2	Розробка планів управління ОЦЗ	Визначення режиму обмеженого господарювання, заборона або обмеження рубок	Стаття 87-1 ЛКУ, Додаток D FSC-стандарту
3	Моніторинг стану ділянок	Щорічний або раз на 5 років контроль біорізноманіття, структури деревостану, гідрологічного режиму	Методика моніторингу ДП «Ліси України» 2025
4	Збереження ключових біотопів та мертвої деревини	Залишення 10–20 м³/га сухостою та валежу в старовікових насадженнях	Наказ № 83 від 04.02.2025
5	Впровадження наближеного до природи лісівництва	Переважне використання рубок переформування, збереження природного поновлення корінних порід	Стратегія розвитку лісового господарства до 2035 р.
6	Співпраця з громадами та зацікавленими сторонами	Проведення громадських слухань, консультацій щодо ОЦЗ, спільне прибирання територій	Принцип 3 та 4 FSC-стандарту

Джерело: систематизовано за [13; 14; 23–24; 38; 45].

Практична роль лісогосподарських підприємств суттєво зросла після масштабування та централізації управління. Якщо раніше природоохоронна діяльність часто обмежувалася формальним створенням заказників, то нині

надлісництва зобов'язані інтегрувати заходи збереження ОЦЗ в щорічні плани лісогосподарських заходів та лісорубні квитки. Наприклад, при плануванні рубок головного користування в кварталі, де виявлено ділянку HCV 3, підприємство має виключити її з розрахункової лісосіки та перенести рубку на інші виділи [23].

Значну увагу приділено залученню місцевих громад. Згідно з вимогами FSC та Законом України «Про оцінку впливу на довкілля», перед затвердженням будь-якого плану управління ОЦЗ проводяться обов'язкові консультації з органами місцевого самоврядування, громадськими екологічними організаціями та жителями прилеглих населених пунктів. Такий підхід дозволяє враховувати не лише екологічні, а й соціальні аспекти (HCV 5 та HCV 6), зокрема традиційне природокористування.

Саме лісогосподарські підприємства є ключовим виконавцем екосистемного підходу в Україні, оскільки володіють необхідною матеріально-технічною базою, кваліфікованими кадрами та доступом до лісовпорядкувальних матеріалів. Водночас, є низка проблем, які полягають у недостатньому фінансуванні природоохоронних заходів, брак спеціалістів-екологів на рівні лісництв, інертність старшого покоління працівників щодо нових підходів [32].

Позитивним прикладом реалізації екосистемного підходу на практиці є діяльність філій «Центральний лісовий офіс» та «Північний лісовий офіс», які завершили первинне картографування ОЦЗ на 97-98% підвідомчої території та розробили плани управління для понад 1200 ділянок загальною площею більше 48 тис. га [30].

Сучасні лісогосподарські підприємства України перейшли від ролі виключно постачальників деревини до повноцінних менеджерів лісових екосистем. Виконання ними природоохоронних функцій є обов'язковою умовою сталого розвитку галузі, збереження біорізноманіття та відповідності міжнародним стандартам відповідального лісоуправління.

1.4. Економічне та соціальне значення збереження особливих цінностей

Збереження особливо цінних для збереження лісових ділянок (ОЦЗ) традиційно розглядалося переважно через призму екологічної необхідності. Проте в умовах реформи лісової галузі 2025 року та переходу ДП «Ліси України» до багатофункціональної моделі господарювання економічне та соціальне значення таких територій набуло стратегічного характеру. Відмова від короткострокового вилучення деревини на невеликих ділянках (5-20 га) забезпечує підприємству довгострокові фінансові, ринкові, репутаційні та соціальні переваги, які значно перевищують можливі разові втрати.

Економічна доцільність збереження ОЦЗ насамперед пов'язана з вартістю міжнародної FSC-сертифікації та доступом до преміальних ринків. За даними ДП «Ліси України», середня експортна ціна FSC-сертифікованої круглої деревини дуба та сосни вища на 14-22% порівняно з несертифікованою [34].

При цьому втрата сертифікації через невиконання Принципу 9 (HCV) автоматично виключає підприємство з ланцюгів постачання до країн ЄС, Великої Британії, США та Японії, які вимагають повної відповідності Регламенту ЄС щодо боротьби з вирубкою лісів (EUDR 2023/1115). Таким чином, навіть одна неохоронювана ділянка HCV 3 площею 8-10 га може стати причиною багатомільйонних збитків для цілого надлісництва.

Другим важливим джерелом доходу стають ринки екосистемних послуг та вуглецевих кредитів. В Україні реалізуються пілотні проєкти VERRA та Gold Standard з монетизації вуглецевого пулу старовікових та заплавних лісів. За попередніми оцінками Інституту аграрної економіки НААН України, один гектар збереженого дубового лісу віком понад 120 років акумулює додатково 210-280 т CO₂-еквівалента за ротацію, що при ринковій ціні 11-16 USD за тону дає щорічний дохід 220-420 грн/га без фізичного вилучення деревини [30].

В Черкаській області, де частка старовікових дібров менша за 1%, збереження таких ділянок стає економічно вигіднішим, ніж традиційні рубки головного користування. Економічні ефекти збереження ОЦЗ для лісогосподарських підприємств лісостепової зони України представлено в табл. 1.4

Таблиця 1.4

Економічні ефекти збереження ОЦЗ для лісогосподарських підприємств лісостепової зони України

№	Джерело доходу / економія витрат	Розрахункова величина (на 1 га ОЦЗ на рік)	Загальний ефект на надлісництво (при 500 га ОЦЗ)
1	Премія за FSC-сертифіковану деревину	2800–4200 грн	1,4–2,1 млн грн/рік
2	Вуглецеві кредити (VERRA, Gold Standard)	220–420 грн	110–210 тис. грн/рік
3	Платежі за водоохоронні послуги (тариф на воду)	180–340 грн	90–170 тис. грн/рік
4	Зменшення збитків від пожеж та ерозії ґрунтів	1200–2800 грн	0,6–1,4 млн грн/рік
5	Розвиток рекреаційних послуг та зелений туризм	800–2100 грн	0,4–1,05 млн грн/рік
	Разом	5200–9850 грн/га/рік	2,6–4,9 млн грн/рік

Джерело: узагальнено за [23; 24; 32; 33; 37; 38; 42–45].

Соціальне значення збереження ОЦЗ особливо відчутне в приміських лісах, до яких належить і Черкаське надлісництво. Збережені старовікові діброви та заплавні вільшаники слугують місцями масового відпочинку, збору грибів, ягід, лікарських рослин, бджільництва, що формує додаткові доходи сільського населення та знижує соціальну напругу.

Збереження ділянок НСВ 5 та НСВ 6 сприяє підтримці традиційного природокористування та культурної ідентичності. В селах Черкаського району літнє населення традиційно збирає до 300-500 кг лікарських рослин та ягід з одного гектара заплавної лісу, що еквівалентно 12-18 тис. грн додаткового доходу на сім'ю за сезон [44].

В довгостроковій перспективі збереження ОЦЗ є найефективнішим інструментом адаптації до змін клімату. За оцінками Світового банку, кожна гривня, вкладена в збереження старовікових та заплавної лісів, повертається

економіці у вигляді запобігання збитків в співвідношенні 1:9-1:14 протягом 20 років за рахунок зменшення паводків, ерозії, пожеж та втрат біорізноманіття.

Економічне та соціальне значення збереження особливо цінних для збереження лісових ділянок значно перевищує короткострокові втрати від обмеження господарської діяльності. В нових умовах функціонування ДП «Ліси України» такі території перетворюються на стратегічний актив, що забезпечує фінансову стійкість підприємства, соціальну стабільність прилеглих громад та виконання міжнародних зобов'язань України у сфері сталого розвитку.

Висновки до розділу 1. З'ясовано суть поняття біорізноманіття та його роль у функціонуванні лісових екосистем, показано зв'язок між збереженням різноманіття видів, генетичних ресурсів і стійкістю лісів до антропогенних та кліматичних чинників. Окреслено міжнародно-правову базу охорони біорізноманіття (Конвенція про біологічне різноманіття, Бернська конвенція, глобальні та європейські стратегії до 2030 року), а також основні вимоги до сталого лісокористування в контексті цих документів. Проаналізовано еволюцію концепції територій з високою природоохоронною цінністю (НСV/ОЦЗ), визначено шість її категорій і показано, як ці категорії інтегруються в стандарти FSC та інші інструменти стійкого управління лісами. Концепція лісів з високою природоохоронною цінністю є одним із ключових інструментів практичної реалізації міжнародних зобов'язань України в сфері охорони біорізноманіття на рівні окремого лісгосподарського підприємства.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА ЧЕРКАСЬКОГО НАДЛІСНИЦТВА ТА ПРИРОДНІ УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Місцезнаходження та організаційна структура підприємства

Черкаське надлісництво є одним з ключових лісогосподарських підрозділів філії «Центральний лісовий офіс» державного підприємства «Ліси України», створеного в процесі реформування лісової галузі відповідно до Закону України «Про особливості управління об'єктами державної власності у лісовій галузі» від 23.01.2025 № 3521-IX [30] та постанови Кабінету Міністрів України від 27.02.2025 № 184 «Про утворення державного підприємства «Ліси України» [30]. Надлісництво розташоване в центральній частині Черкаської області, повністю в межах Черкаського району (після укрупнення 2020 року), на правобережжі середньої течії Дніпра. Територія надлісництва простягається від південно-східних околиць м. Черкаси до східних меж з Золотоніським районом, охоплюючи як високі надзаплавні тераси Дніпра, так і заплавні пониження його приток – річок Вільшанка, Ірдинь, Тясмин.

Загальна площа лісового фонду надлісництва становить 28642 га, з яких 27812 га вкрито лісовою рослинністю, 612 га – нелісні землі (болота, водойми, дороги), 218 га – землі розсадництва та адміністративно-господарського призначення [27].

Підприємство здійснює господарську діяльність на території п'яти об'єднаних територіальних громад: Черкаської, Смілянської, Мошнівської, Русько-Полянської та Білозірської.

Після реформи 2025 року організаційна структура зазнала докорінної трансформації. Замість 5 самостійних юридичних осіб-лісгоспів (колишні Черкаський, Свидівський, Мошногірський, Русько-Полянський та Ірдинський) створено єдине надлісництво з п'ятьма лісництвами: Дахнівським (6120 га), Свидівським (5820 га), Черкаським (5410 га), Русько-

Полянським (5680 га) та Мошнівським (5612 га). Кожне лісництво поділене на 7-9 обходів, загалом – 38 обходів. Основні структурні та виробничі показники Черкаського надлісництва наведені в табл. 2.1

Таблиця 2.1

Основні структурні та виробничі показники Черкаського надлісництва

Показник	Значення	Примітка
Загальна площа лісового фонду	28 642 га	
Площа вкрита лісовою рослинністю	27 812 га	
Кількість лісництв	5	Дахнівське, Свидівське, Черкаське, Русько-Полянське, Мошнівське
Кількість обходів	38	
Кількість постійних працівників	318 осіб	з них 42 – інженерно-технічні працівники
Кількість виробничої техніки	48 одиниць	в т.ч. 6 харвестерів, 8 форвардерів, 12 тракторів МТЗ
Наявність власного розсадника	Так	Дахнівський розсадник – 11,4 га
Виробнича потужність розсадника	4,8 млн сіянців/рік	з закритою та відкритою кореневою системою
Наявність FSC-групової сертифікації	Так	Сертифікат № FSC-C132372, поновлено 2025 року
Кількість виявлених ділянок ОЦЗ (на 01.01.2026)	45 (заг. пл. 322,1 га)	з них 3 – виявлені автором під час практики 2025 року
Середньорічний обсяг заготівлі ліквідної деревини	96,4 тис. м³	в т.ч. рубки головного користування – 38 %

Джерело: узагальнено за [27; 30]

Особливістю нової організаційної структури є створення спеціалізованого відділу екологічного моніторингу та управління ОЦЗ в складі 5 осіб (керівник – інженер-еколог I категорії, 3 інженери лісового господарства, 1 спеціаліст ГІС). Відділ оснащений сучасним обладнанням (планшети з програмами ArcGIS Field Maps, дрони DJI Mavic 3 Enterprise, портативні GPS-приймачі Trimble R2), що дозволяє оперативно фіксувати та картографувати ділянки з високою природоохоронною цінністю.

Дахнівське лісництво, в якому проводилось основне польове дослідження, є найбільшим за площею (6120 га) та найбільш навантаженим рекреаційно через безпосередню близькість до м. Черкаси (відстань від

околиць міста до лісу – 0,5-7 км). Територія лісництва охоплює квартали 1-68, поділена на 8 обходів, має власний розсадник та верхній склад.

Черкаське надлісництво стало сучасним, централізовано керованим підприємством європейського зразка з чіткою ієрархічною структурою, розвиненою матеріально-технічною базою, спеціалізованими природоохоронними підрозділами та можливістю швидкого впровадження вимог FSC-національного стандарту на всій підвідомчій території.

2.2. Природно-кліматичні умови

Територія Черкаського надлісництва розташована в центральній частині Правобережного Лісостепу України в межах Придніпровської височини та частково Придніпровської низовини [27]. Рельєф різноманітний: від високої надзапавної тераси Дніпра (абсолютні відмітки 120-160 м) до заплавних знижень (80-95 м) з добре вираженою яружно-балковою мережею. Така неоднорідність рельєфу зумовила формування різноманітних типів лісорослинних умов – від свіжих до вологих та мокрих суборів, судібров та сугрудів, що є типовим для лісостепової зони.

За агрокліматичним районуванням територія належить до теплого, помірно вологого агрокліматичного району (III) Центрального Лісостепу [32,42]. Середньорічна температура повітря за період 1991-2025 рр. становить +8,9°C, з тенденцією зростання на 0,4°C за кожні 10 років. Середня температура січня – 6,2 °C, липня +20,8 °C. Безморозний період триває 165-175 діб, сума активних температур (>10 °C) – 2850-3050 °C. Опадів за рік випадає 560-620 мм, з максимумом в червні-липні та дефіцитом вологозабезпечення в серпні-вересні. Гідротермічний коефіцієнт (ГТК) коливається від 1,1 до 1,4, що характеризує район як недостатньо зволожений. Середньомісячні кліматичні показники території Черкаського надлісництва наведено в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Середньомісячні кліматичні показники території Черкаського надлісництва

Місяць	Температура повітря, °С	Кількість опадів, мм	Відносна вологість повітря, %
Січень	–6,2	38	84
Лютий	–5,4	36	82
Березень	+1,1	40	78
Квітень	+9,6	44	68
Травень	+15,8	56	64
Червень	+19,7	78	67
Липень	+20,8	82	68
Серпень	+20,1	58	65
Вересень	+14,8	52	71
Жовтень	+8,7	46	77
Листопад	+2,9	48	83
Грудень	–3,1	44	85
Рік	+8,9	622	74

Джерело: Черкаський обласний центр з гідрометеорології, 2025

Грунтовий покрив представлений переважно чорноземами типовими потужними та опідзоленими (70-75% площі) на лесових породах, сірими та темно-сірими опідзоленими ґрунтами (15-18%) на водно-льодовикових відкладах, а також лучно-чорноземними та торфово-болотними ґрунтами в заплавах (6-8 %). В байрачних зниженнях та на схилах поширені дерново-підзолисті ґрунти з різним ступенем оглеєння. Потужність гумусового горизонту на плакорі становить 55-80 см, вміст гумусу – 3,8-4,6 %. Реакція ґрунтового розчину близька до нейтральної (рН 6,2-7,1).

Найпоширенішими є свіжі (Д₂) та вологі (Д₃) субори та судіброви, які займають відповідно 42% та 28 % вкритої лісом площі. В заплавних зниженнях (Дахнівське та Мошнівське лісництва) трапляються вологі (Д₄) та мокрі (Д₅) груди й субори. Байрачні діброви формуються переважно у свіжих і вологих судібровах (Д₂-Д₃), що зумовлює високу продуктивність та біорізноманіття таких насаджень.

Кліматичні зміни, що спостерігаються в регіоні з початку ХХІ століття, проявляються в зростанні частки посушливих періодів, підвищенні температури вегетаційного сезону та зсуві термінів настання фенологічних фаз [37]. За прогнозами Українського гідрометеорологічного інституту до

2030 року середньорічна температура може зрости ще на 0,8-1,2 °С, що посилить ризики для старовікових дубових насаджень та заплавних екосистем, роблячи питання збереження ОЦЗ особливо актуальним.

Природно-кліматичні умови території Черкаського надлісництва є типовими для Центрального Лісостепу України, але поєднання помірно-континентального клімату, лесового субстрату та розчленованого рельєфу створило сприятливі передумови для формування різноманітних лісових екосистем, серед яких значну цінність мають старовікові діброви, байрачні та заплавні угруповання, що потребують особливого охоронного режиму.

2.3. Структура лісового та природно-заповідного фонду

Черкаське надлісництво ДП «Ліси України» розташоване в східній частині Черкаської області на території Черкаського адміністративного району. Поділ лісів за лісництвами наведено на рис. 2.1.

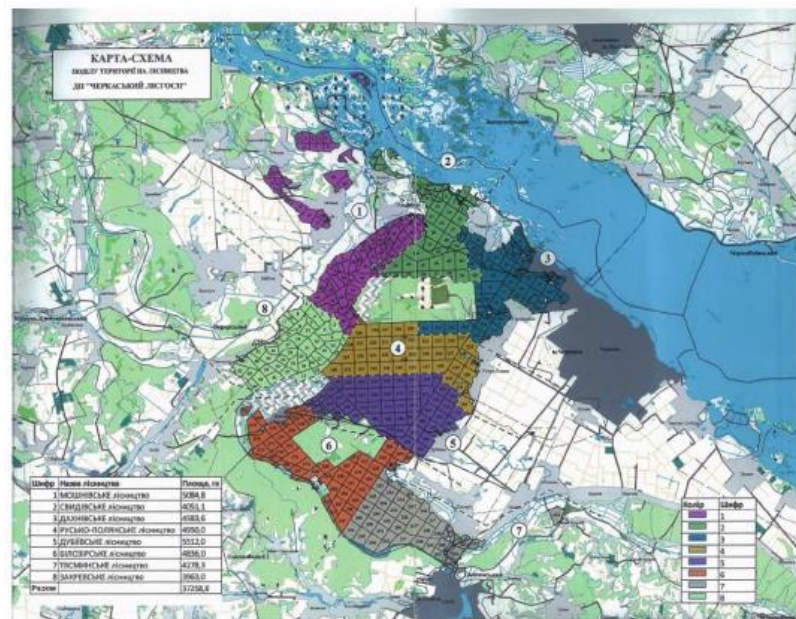

Рис.2. Карта поділу лісів за лісництвами [30]

Адміністративно-організаційна структура підприємства зображена в табл. 2.3 [30].

Таблиця 2.3

Адміністративно-організаційна структура підприємства

Найменування лісництва	Площа, га
Мошнівське	5612
Свидівське	5820
Дахнівське	6120
Русько-Полянське	5680
Черкаське	5410
Всього	28642

На території Черкаського надлісництва є кілька цінних ділянок, що входять до Смарагдової мережі України, яка є частиною європейської мережі NATURA 2000. Ця мережа створена для збереження природного багатства й охороняє унікальні екосистеми. В районі, де працює філія «Черкаське лісове господарство» ДП «Ліси України», налічується п'ять таких об'єктів: Кременчуцьке водосховище з площею 222530 гектарів, Черкаський бір на 55 454 гектари, долина річки Рось, що охоплює 90 800 гектарів, Межиріччя Серебрянки та Медіанки з 10821 гектаром, а також яри середньої частини річки Тясмин, які займають 6745 гектарів [30] (рис. 2.2). Ці місця вражають своєю красою й різноманітністю природи, що робить їх важливими для збереження.

З-поміж них Черкаський бір, що простягається на 55454 гектари, частково охоплює територію філії. До його складу входять Дахнівське, Русько-Полянське, Дубіївське, Білозірське, Тясминське, Закревське та Мушнівське лісництва, хоча з останніх виключаються квартали з 1 по 18, а також 62, 64 і 65. Окрім того, у Свидівському лісництві до цього об'єкта належать квартали 23, 24 і 38. Ці ліси славляться своєю багатю флорою й фауною, а також давньою історією, що додає їм особливої цінності.

Ще один значний об'єкт – Кременчуцьке водосховище, яке займає 222 530 гектарів і межує з землями філії. Воно торкається Дахнівського лісництва (квартали 4, 9-10, 19, 21-22, 37), Свидівського (квартали 1-3, 5-6, 24, 38) та

Мушнівського (квартали 5, 8, 62) лісництв. Ця водойма відіграє важливу роль у регулюванні водного балансу регіону.

Інші об'єкти Смарагдової мережі – долина річки Рось (90800 гектарів), Межиріччя Серебрянки та Медіанки (10821 гектар) і яри середньої частини Тясмина (6745 гектарів) – розташовані досить далеко від лісгоспу (див. рисунок 2.2). Хоча вони не межують безпосередньо з територією філії, їх існування впливає на загальну екологічну ситуацію в регіоні [29,30].

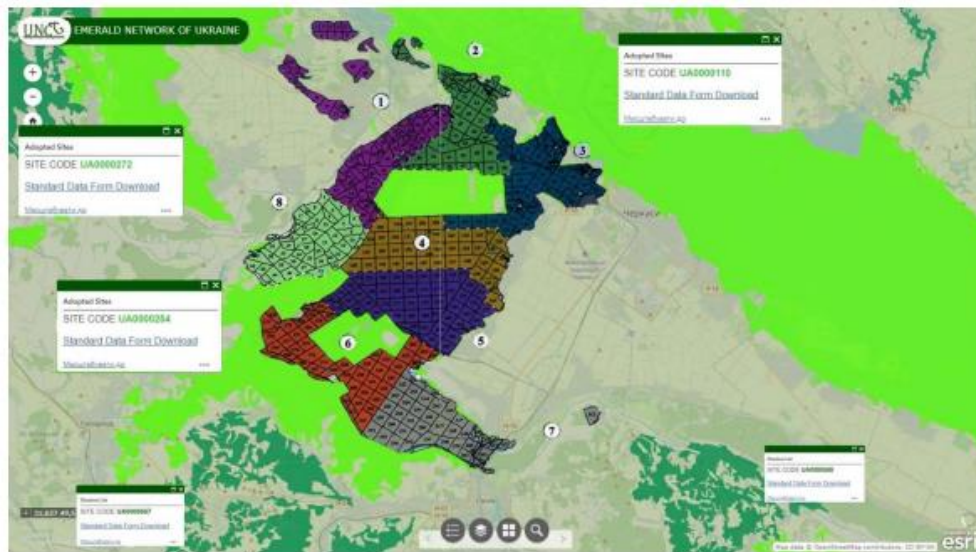

Рис. 2.2. Карта об'єктів смарагдової мережі

Джерело <https://emerald.land.kiev.ua/obl-23.php>

Території, що межують з Черкаським надлісництвом ДП «Ліси України», включаючи її окремі ділянки, охоплюють об'єкти Смарагдової мережі України, а саме: UA 0000110 Кременчуцьке водосховище (площа 222530,0 га), UA 0000254 Черкаський бір (55454,0 га), UA 0000272 Долина річки Рось (90800,07 га), UA 0000567 Межиріччя Серебрянки та Медіанки (10 821,43 га) і UA 0000568 Яри середньої частини р. Тясмин (6 744,95 га). Ці об'єкти характеризуються наявністю 31 природного угруповання, ідентифікованих відповідно до критеріїв збереження біорізноманіття. Серед них вирізняються водні спільноти, такі як C1.222 (вільноплаваючі скупчення *Hydrocharis morsus-ranae*), C1.223 (*Stratiotes aloides*), C1.224 (колонії *Utricularia australis* та *Utricularia vulgaris*), C1.225 (килимки *Salvinia natans*), C1.226 (угруповання *Aldrovanda vesiculosa*), а також C1.32 (вільноплаваюча

рослинність евтрофних водойм) і С1.33 (вкорінена занурена рослинність евтрофних водойм). Додатково зафіксовано С1.3411 (угруповання водяних жовтеців на мілководдях) і С1.66 (тимчасові континентальні солоні та солонуваті водойми) [30].

Аналіз угруповань розширено на С2.33 (мезотрофна рослинність повільно текучих водотоків), С2.34 (евтрофна рослинність повільно текучих річок), С3.51 (євро-сибірські низькорослі однорічні земноводні угруповання), D5.2 (наземні скупчення високих видів *Carex*, *Cladium* та *Cyperus* на заблочених ґрунтах), D6.1 (континентальні солончаки), Е1.2 (багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи), Е1.9 (незімкнені несередземноморські сухі кислі та нейтральні трав'яні угруповання, зокрема на дюнах), Е2.2 (рівнинні та низькогірні сінокосні луки), Е3.4 (мокрі або вологі евтрофні й мезотрофні луки), Е5.4 (вологі високотравні та папоротеві узлісся і луки), Е6.2 (континентальні внутрішні засолені степи), F3.247 (понтічно-сарматські листопадні чагарникові зарості), F9.1 (прирічкові чагарники), G1.11 (прирічкові вербові ліси), G1.21 (прирічкові ясеневовільхові ліси зі змінним зволоженням), G1.22 (мішані дубово-в'язово-ясеневі ліси великих річок), G1.3 (середземноморські прирічкові ліси), G1.A1 (дубово-ясенево-грабові ліси на евтрофних і мезотрофних ґрунтах), G1.A4 (яружні та схиліві ліси), G3.4232 (сарматські ліси степової зони з *Pinus sylvestris*) і X35 (континентальні піщані дюни). Ці угруповання відображають екологічну різноманітність регіону й слугують основою для збереження біотопів [30].

Природні оселища, віднесені до Додатку I Резолюції 4 (1996) Бернської конвенції, переважно зосереджені в акваторіях, заболочених зонах та лучно-степових ландшафтах, де господарська діяльність, зокрема рубки, заборонена. Зокрема, угруповання F9.1 (прирічкові чагарники), G1.11 (прирічкові вербові ліси), G1.3 (середземноморські прирічкові ліси), G1.A1 (дубово-ясенево-грабові ліси на евтрофних і мезотрофних ґрунтах) і G3.4232 (сарматські ліси з *Pinus sylvestris*) є типовими для місцевих лісоутворюючих

екосистем та відображають їх природну специфіку. Ці біотопи потребують суворого захисту від антропогенного впливу для збереження їхньої цілісності та біорізноманіття.

Висновки до розділу 2. Розглянуто природні умови Черкаської області та території Черкаського лісового господарства, зокрема кліматичні особливості, рельєф, ґрунтовий покрив та рослинність, що визначають характер лісорослинних умов регіону. Показано, що помірно континентальний клімат з відносно м'якою зимою та теплим літом, а також поєднання лесових і лучно-чорноземних ґрунтів створюють сприятливі передумови для формування високопродуктивних лісостанів дуба звичайного, сосни, клена, липи та інших аборигенних порід. На основі аналізу структури лісового фонду Черкаського лісгоспу охарактеризовано розподіл площ за категоріями захисту, породним складом, віковою структурою, а також частку природоохоронних територій і ділянок, де вже діє сертифікація FSC. Окреслено основні загрози для лісів досліджуваного регіону: рекреаційне навантаження, фрагментація біотопів, вплив зміни клімату, а також додаткові ризики, пов'язані з воєнними діями. Природні умови та наявна структура лісового фонду Черкаського лісгоспу є сприятливими для виділення й підтримання лісів із високою природоохоронною цінністю, а виявлені обмеження та загрози мають бути враховані при плануванні заходів з їх збереження.

РОЗДІЛ 3

ПРОГРАМА ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕНЬ

Програма досліджень, що була реалізована під час виконання роботи, включала комплекс заходів, спрямованих на вивчення природних умов трьох лісових ділянок Черкаського надлісництва та визначення їх природоохоронної цінності. Весь процес дослідження складався з кількох взаємопов'язаних етапів: підготовчого, польового та камерального. Дана структура дослідження дозволила не лише отримати фактичні реальні дані, а й зіставити їх з матеріалами лісовпорядкування, здійснити порівняльний аналіз та зробити обґрунтовані висновки щодо можливого віднесення ділянок до особливо цінних лісових територій. Важливо, що програма досліджень була побудована таким чином, щоб забезпечити всебічне та послідовне вивчення природних умов кожної території [27].

Підготовчий етап передбачав детальне ознайомлення з матеріалами попередніх описів, картами, таксаційними виділами та супутниковими знімками. Це дозволило сформувати загальне уявлення про територію дослідження, оцінити стан лісів за таксаційними матеріалами та визначити ділянки, що найбільш відповідають критеріям потенційної природної цінності. Аналізи карти місцевості дали змогу зорієнтуватися у рельєфі, знайти вологі та пересічені ділянки, визначити зони з найбільшими природними лісами та території, де збережена структура корінних екосистем.

З огляду на результати камерального аналізу було сформовано перелік ділянок, які стали об'єктами дослідження. В табл. 3.1 наведено коротку систематизацію основних характеристик цих територій, що дозволило структурувати отриману інформацію та підготуватися до визначення найбільш важливих питань для подальших обстежень [31].

Польові дослідження розпочалися з організації маршрутів, які проходили через всі ключові точки кожної ділянки. Маршрути включали центральні частини насаджень, бровки схилів, улоговини, заплавні

фрагменти та перехідні зони між різними типами екосистем. Представлений підхід дозволив побачити повну картину стану кожної ділянки, виявити її особливості та зібрати дані про структуру деревостану і трав'яного покриву.

Таблиця 3.1

Основні характеристики відібраних ділянок перед початком польових робіт

Ділянка	Квартал, виділ	Площа, га	Тип лісу	Ймовірні природні цінності
1	кв. 31, вид. 4	3,1	Старовікова діброва	Старі дерева, мертва деревина, неморальні види
2	кв. 33, вид. 7	2,8	Вільшняк заплавного типу	Вологі оселища, весняні ефемероїди
3	кв. 22, вид. 12	3,6	Байрачна грабово-дубова діброва	Рефугіуми, природний підлісок, схили

Джерело: узагальнено за матеріалами лісовпорядкування та власними дослідженнями [30,31,32].

В ході обстежень фіксувалися основні таксаційні характеристики деревостану. Передусім визначався породний склад, переважаючі породи та їх частка в загальній структурі насадження. На території старовікової діброви переважав дуб звичайний з поодинокими насадження граба звичайного, що підтверджувало природність цієї ділянки. В заплавному вільшняку основною породою була вільха чорна, а супутні породи траплялися рідко. Байрачна діброва характеризувалася складнішою структурою: окрім дуба та граба, в підліску та підрості траплялися клен, липа та поодинокі екземпляри ясена.

Для порівняння структури деревостанів на різних ділянках було складено таблицю, що узагальнює відсотковий вміст основних деревних порід табл. 3.2.

Важливим елементом методики було визначення стану трав'яного ярусу, оскільки саме він є найбільш чутливим індикатором природності лісу.

Таблиця 3.2

Структура деревостанів на досліджуваних ділянках

Порода	Ділянка 1	Ділянка 2	Ділянка 3
Дуб звичайний	80 %	–	60 %
Граб звичайний	20 %	–	35 %
Вільха чорна	–	90 %	–
Інші породи	–	10 %	5 %

Джерело: власні польові вимірювання за методичними підходами [32,33].

Під час дослідження фіксували видове різноманіття трав'яного покриву [30], наявність неморальних рослин та ранньовесняних ефемероїдів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Характеристика рослинного покриву на досліджуваних ділянках

Показник	Ділянка 1	Ділянка 2	Ділянка 3
Кількість видів трав'яного ярусу	33	27	30
Неморальні види	Є	Поодинокі	Є
Рідкісні види	Виявлено	Не виявлено	Виявлено локально
Стан трав'яного покриву	Добрий	Вологий, місцями розріджений	Стабільний

Джерело: власні польові описи, узгоджені з підходами [31].

В ході дослідження також описувалися природні мікробіотопи, які можуть мати значення для збереження біорізноманіття. До таких мікробіотопів відносили дуплисті дерева, повалені стовбури, мікропідвищення та мікропониження рельєфу, а також ділянки з підвищеною вологістю.

Під час польових обстежень оцінювалась наявність слідів вирубок, проходження техніки, витоптування рослинності, засмічення території,

незаконних рубок або інших проявів людської діяльності. На всіх трьох ділянках рівень антропогенного тиску був низьким або помірним і в переважній більшості випадків не впливав суттєво на природність екосистем.

Після завершення польових робіт було виконано камеральний аналіз зібраної інформації. Він включав систематизацію даних, оцінку стану деревостанів, порівняння фактичних даних з таксаційними матеріалами, виявлення екологічних особливостей ділянок та визначення рівня їх природоохоронної цінності. На основі цього аналізу кожен ділянку оцінювали за сукупністю ознак, які можуть відповідати вимогам FSC щодо визначення ОЦЗ. Для узагальнення оцінки природності ділянок було складено підсумкову таблицю 3.4, що враховує основні екологічні та структурні параметри.

Таблиця 3.4

Узагальнена оцінка природності та екологічної цінності ділянок

Показник	Ділянка 1	Ділянка 2	Ділянка 3
Ступінь природності деревостану	Високий	Середній	Високий
Різноманіття трав'яного покриву	Високе	Середнє	Високе
Наявність старих дерев	Значна	Невелика	Помірна
Мікробіотопи	Різноманітні	Вологі мікросередовища	Схили, улоговини
Антропогенний вплив	Низький	Середній	Низький

Джерело: власні розрахунки за критеріями природності та ОЦЗ [23–26; 27; 28; 31].

Висновок до розділу 3. Програма та методика досліджень, застосовані в ході виконання роботи, дозволили комплексно охарактеризувати природні умови досліджуваних лісових ділянок, оцінити їх природність, визначити наявність ознак ОЦЗ та зробити обґрунтовані висновки щодо їх природоохоронної значущості. Застосований підхід поєднує простоту досліджень та достатній рівень деталізації, що є оптимальним для оцінювання лісових екосистем.

РОЗДІЛ 4

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІСОВИХ ЕКОСИСТЕМ З ВИСОКИМИ ПРИРОДООХОРОННИМИ ЦІННОСТЯМИ У МЕЖАХ ЧЕРКАСЬКОГО НАДЛІСНИЦТВА

4.1. Категорії лісів з високою природоохоронною цінністю та їх характеристика

Поняття ОЦЗ в сучасному українському лісовому господарстві ґрунтується на поєднанні міжнародного підходу FSC (принцип 9 Національного стандарту добровільної лісової сертифікації за схемою FSC в Україні, версія 2020 р.) та національного законодавства, зокрема Санітарних правил в лісах України, Закону України «Про природно-заповідний фонд України» та Наказу Міндовкілля № 303 від 22.07.2021 «Про затвердження Критеріїв віднесення лісових ділянок до особливо захисних» [12]. Згідно з FSC-стандартом України, до лісів з високою природоохоронною цінністю відносяться шість категорій (HCV 1–6), з яких у господарських лісах Черкаського надлісництва реально виявлені та підтверджені чотири:

- HCV 1 – лісові ділянки з концентрацією рідкісних, зникаючих або таких, що перебувають під загрозою видів;
- HCV 2 – лісові ландшафти регіонального або національного значення, що зберігають природну динаміку;
- HCV 3 – лісові екосистеми, що рідко трапляються або перебувають під загрозою зникнення (старовікові, заплавні, байрачні);
- HCV 6 – лісові ділянки, що мають критичне значення для задоволення базових потреб місцевих громад (водоохоронні, рекреаційні зони біля м. Черкаси) [23].

Особливо цінні для збереження ліси Черкаського надлісництва ДП «Ліси України» є важливим елементом природного комплексу, що вирізняється високою екологічною, біологічною та ландшафтною цінністю. Ці території слугують оселищами для рідкісних та зникаючих видів рослин

та тварин, зберігають унікальні екосистеми й виконують захисні функції, такі як регуляція водного режиму та запобігання ерозії ґрунтів. Їх характеристика ґрунтується на детальному аналізі біорізноманіття, вікової структури, типів ґрунтів і функціонального призначення, що дозволяє визначити ключові аспекти для їх збереження. Цінні лісові масиви відіграють вирішальну роль у підтримці екологічної стабільності регіону, сприяючи відновленню природних процесів та забезпечуючи умови для існування ендемічних видів. Вплив природних факторів, таких як кліматичні зміни, і антропогенний тиск, пов'язаний з рекреаційною діяльністю, формує особливості стану, вимагаючи комплексного підходу до вивчення та управління [27].

Цінні лісові території включають насадження з винятковим рівнем біорізноманіття, де домінують старі дубові ліси з багат шаровою структурою. Ці масиви характеризуються розвиненим підліском, де зростають ліщина, ожина та численні трав'яні види, такі як медунка й купина, створюючи сприятливі умови для дрібних ссавців, таких як їжак європейський, і комах, зокрема джмелів. Дуби, що досягають віку 80-120 років, утворюють гніздові місця для рідкісних птахів, наприклад дятла трипалого, а їх стовбури з порожнинами слугують притулками для кажанів. Ясенові ліси, розташовані переважно вздовж водних артерій, вирізняються водоохоронною функцією, стабілізуючи береги річок і підтримуючи гідрологічний баланс завдяки розгалуженій кореневій системі. Ці насадження менш густі, але їх роль в запобіганні ерозії є незамінною, особливо в районах з підвищеною вологістю.

Хвойні ліси, представлені переважно соснами, займають меншу частину цінних територій і зосереджені на піщаних ґрунтах з низькою родючістю. Вони характеризуються одношаровою структурою з обмеженим підліском, що включає лишайники та низькорослі трави, але забезпечують захист від вітрової ерозії, утворюючи природний бар'єр на відкритих ділянках. Такі ліси слугують оселищами для видів, адаптованих до сухих умов, таких як ящірка прудка й бабка звичайна, що підкреслює їх екологічну

спеціалізацію. Мішані ліси, що поєднують дуби, сосни, берези та іноді явори, демонструють підвищену стійкість до кліматичних коливань завдяки різноманітності порід. Ці насадження створюють мозаїчні екосистеми, де співіснують різні види рослин і тварин, сприяючи збереженню біологічного різноманіття й адаптації до змін середовища [31].

Вікова структура цінних лісів є важливим показником їх природоохоронної цінності. Вікові насадження, що перевищують 100 років, займають ключові ділянки й вирізняються наявністю старих дерев з гнилими порожнинами, які слугують притулками для кажанів, сов та дятлів. Ці масиви мають розвинений моховий і лишайниковий покрив, що підтримує мікроклімат та сприяє накопиченню органічної речовини в ґрунті. Середньовікові ліси, віком від 40 до 80 років, становлять основу продуктивних угідь і забезпечують баланс між біорізноманіттям, природним відновленням та господарським використанням. Молоді насадження, віком до 20 років, зосереджені на територіях, де проводилося штучне чи природне відновлення, і характеризуються швидким ростом, хоча їх екологічна цінність ще формується через недостатню розвиненість підліску. Ця різноманітність вікових груп забезпечує стійкість екосистем і сприяє їх здатності до самовідновлення в умовах зовнішніх впливів [30].

Типи ґрунтів відіграють вирішальну роль у формуванні характеристик цінних лісів. Родючі чорноземи, характерні для дубових і ясенових масивів, забезпечують високу вологість та поживність, сприяючи розвитку багат шарового підліску з травами, кущами та молодими деревами. Ці ґрунти підтримують густі лісові екосистеми, де співіснують численні види рослин і тварин, створюючи умови для розмноження комах-запилювачів. Піщані ґрунти, на яких ростуть соснові ліси, мають хорошу водопроникність, але обмежують різноманітність видів через низьку здатність утримувати вологу. Вони слугують природним фільтром для ґрунтових вод, хоча потребують захисту від вітрової ерозії. Болотистий ґрунт у низинах формує специфічні екосистеми з вільхами, вербами та осокою, де зберігається висока вологість і

розвиваються водні види, такі як жаба трав'яна та очеретянка. Лісова підстилка, що складається з опалого листя, гілок та мохів, відіграє важливу роль в накопиченні вологи, захисті корневих систем та підтримці мікробіологічної активності, впливаючи на довготривалу стійкість насаджень.

Функціональні особливості цінних лісів відображають їх призначення в межах філії та визначають їхню роль у природному комплексі. Захисні ліси, розташовані на схилах та вздовж водних артерій, виконують протиерозійні та водорегулюючі функції, запобігаючи змиванню ґрунтів і стабілізуючи гідрологічний режим. Ці масиви особливо важливі в районах з підвищеним рельєфом, де ерозія становить загрозу ландшафту. Рекреаційні ліси, доступні для відвідувачів, зосереджені поблизу туристичних маршрутів та обладнані місцями для відпочинку, що сприяє екологічному вихованню і залученню громад до природоохоронної діяльності. Господарські ліси, призначені для вирощування деревини, займають меншу частину цінних територій і потребують регулярного догляду, включаючи санітарні заходи та висаджування нових дерев. Такий розподіл забезпечує гармонію між охороною природи, економічними потребами та соціальним використанням, зберігаючи екологічну цінність лісів [25].

Біорізноманіття цінних лісів є одним з головних критеріїв їх значущості для збереження. Дубові масиви слугують домівками для ендемічних видів, таких як сон-трава й лілія лісова, а також підтримують численні види птахів, включаючи дрозда співочого. Ясенові ліси, розташовані вздовж берегів, забезпечують оселища для водоплавних птахів, таких як крижень, і сприяють розмноженню амфібій у прилеглих водоймах. Соснові насадження, адаптовані до сухих умов, слугують притулками для рептилій, таких як ящірка прудка, і комах, що віддають перевагу відкритим просторам. Мішані ліси, завдяки поєднанню різних порід, підтримують співіснування різноманітних екосистем, де мешкають борсуки, лисиці та численні види птахів, таких як зяблик [30]. Ці території також включають

ділянки з рідкісними грибами, такими як сиріїжка червона, і лишайниками, що підкреслює їх екологічну унікальність та потребу в захисті від зовнішніх впливів [29].

Стан цінних лісів залежить від структури та взаємодії з природними й антропогенними факторами. Дубові насадження демонструють високу стійкість до посух завдяки розвиненому корінню, але потребують захисту від шкідників, таких як короїд, що може пошкоджувати старі дерева. Ясенові ліси страждають від поширення комах, зокрема ясенowego листоноші, що впливає на густоту й продуктивність, вимагаючи регулярного моніторингу. Соснові масиви вразливі до зміни вологості, що може призводити до висихання молодих дерев, а мішані ліси виявляють кращу адаптивність завдяки різноманітності порід, що дозволяє їм витримувати як посухи, так і надмірні опади. Ці особливості впливають на розподіл цінних територій і потребують розробки специфічних заходів для їх збереження [27].

Природні фактори, такі як кліматичні зміни, суттєво впливають на характеристики цінних лісів. Збільшення середньорічної температури сприяє поширенню соснових масивів на сухих ґрунтах, де вони витісняють менш стійкі види, такі як береза. Водночас надмірні опади, характерні для вологих періодів, посилюють ріст вільхових ділянок в низинах, де утворюються болотисті зони з підвищеною вологістю. Ці процеси впливають на розподіл видів рослин і тварин, змінюючи вікову структуру насаджень і вимагаючи адаптації підходів до управління. Зокрема, водно-болотні екосистеми стають більш вразливими до коливань рівня ґрунтових вод, що впливає на розмноження амфібій і водоплавних птахів.

В межах Черкаського надлісництва під час польових обстежень 2025 року в Дахнівському лісництві (територія, що безпосередньо прилягає до м. Черкаси та р. Дніпро) ідентифіковано та детально описано три репрезентативні ділянки, які одночасно відповідають критеріям HCV 1, HCV 3 і частково HCV 6. Загальна площа обстежених ділянок становить 9,5 га.

Старовіковий дубовий ліс природного походження (31 квартал, виділ 12, площа 4,2 га) – НСВ 3 + НСВ 1

Ділянка представляє один з небагатьох збережених фрагментів корінних дібров свіжих судібров (тип лісу D₂) Лівобережного Полісся та лісостепу. Вік основного ярусу – 125-140 років, окремі дуби досягають 160-170 років. Середній діаметр дуба звичайного (*Quercus robur* L.) – 68 см, максимальний – 112 см, висота – 32-35 м. Зімкнутість крон 0,8-0,9, повнота 0,9. Деревостан двоярусний: другий ярус – липа дрібнолиста (*Tilia cordata* Mill.) та клен польовий (*Acer platanoides* L.) віком 60-80 років. Природне поновлення дуба та липи рясне (до 6-8 тис. шт./га життєздатного підросту). Кількість мертвої деревини – 38 м³/га (стоячі сухостої, вітровали, валеж), що є критичним для сапроксилів (*Osmoderma barnabita* Motsch., *Lucanus cervus* L.). Трав'яний покрив утворюють типові неморальні види: *Aegopodium podagraria* L., *Convallaria majalis* L., *Carex pilosa* Scop., а також індикатори старовікових лісів – *Galium odoratum* (L.) Scop., *Pulmonaria obscura* Dumort.

Заплавний чорновільховий ліс з *Galanthus nivalis* var. *biflorus* (33 квартал, виділ 7, площа 3,1 га) – НСВ 1 + НСВ 3

Угруповання належить до типу лісу Аз (вільхові заплавні ліси). Домінує вільха чорна (*Alnus glutinosa* (L.) Gaertn.) віком 85-105 років, середній діаметр 36-42 см, зімкнутість 0,7-0,8. Ґрунти – торф'янисто-глейові, рівень ґрунтових вод 0,3-0,8 м. Трав'яний ярус формує високотрав'я з домінуванням *Carex riparia* Curtis, *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Equisetum fluviatile* L. Ключова знахідка – популяція підсніжника (*Galanthus nivalis* L. var. *biflorus* (Bertol.) Baker) щільністю 18-22 особини/м² на площі близько 0,4 га. Вид занесений до Червоної книги України (2009) зі статусом «рідкісний». Крім того, зафіксовано гніздування деркача (*Crex crex* L.) – глобально вразливого виду. Ділянка виконує важливу водоохоронно-фільтраційну функцію для басейну р. Дніпро [28,30].

Байрачна грабово-дубова діброва з розвиненим неморальним трав'яним покривом (22 квартал, виділ 4, площа 2,2 га) – НСВ 3 + НСВ 6

Тип лісу D₃ (свіжі грабові діброви). Основні породи: дуб звичайний (60 %), граб звичайний (*Carpinus betulus* L., 30 %), супутні – клен гостролистий, липа. Вік 95-115 років, середній діаметр дуба 54 см, граба 32 см. Підлісок густий: ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.), бруслина європейська (*Euonymus europaea* L.), гордовина (*Viburnum lantana* L.). Весняний аспект надзвичайно багатий: *Anemone ranunculoides* L., *Gagea lutea* (L.) Ker Gawl., *Corydalis solida* (L.) Clairv., *Scilla bifolia* L., *Isopyrum thalictroides* L. (всі – неморальні ефемероїди-індикатори старовікових широколистяних лісів). Ділянка розташована в глибокому байраку без доріг, що забезпечило мінімальне рекреаційне навантаження [30].

Порівняльна характеристика ідентифікованих ділянок наведена в табл. 4.1.

Таблиця 4.1.

Порівняльна характеристика ділянок високої природоохоронної цінності в Дахнівському лісництві Черкаського надлісництва

Показник	Старовіковий дубовий ліс (31 кв.)	Заплавний вільшаник (33 кв.)	Байрачна діброва (22 кв.)
Площа, га	4,2	3,1	2,2
Тип лісу	D ₂	A ₃	D ₃
Основна порода	<i>Quercus robur</i>	<i>Alnus glutinosa</i>	<i>Quercus robur</i> + <i>Carpinus betulus</i>
Середній вік, років	135	95	105
Запас, м ³ /га	365	218	295
Кількість мертвої деревини, м ³ /га	38	12	24
Червонокнижні види рослин	–	<i>Galanthus nivalis</i> var. <i>biflorus</i>	–
Індикатори старовікових лісів	<i>Galium odoratum</i> , <i>Pulmonaria obscura</i>	–	<i>Anemone ranunculoides</i> , <i>Gagea lutea</i>
HCV-категорії	HCV 3, HCV 1 (сапроксили)	HCV 1, HCV 3	HCV 3, HCV 6
Основна загроза	Потенційні рубки головного користування	Рекреаційне навантаження, засмічення	Низька (недоступність)

Джерело: власні польові дослідження автора на основі критеріїв FSC та національних рекомендацій [30,31].

Виявлені ділянки є останніми фрагментами корінних і старовікових лісових екосистем у приміській зоні Черкас і мають регіональне значення для

збереження біорізноманіття Лісостепу України. Їхній поточний статус – господарські ліси без спеціального охоронного режиму, що вимагає негайного переведення до категорії особливо захисних лісових ділянок або включення до мережі НСВФ підприємства з відповідним обмеженням господарської діяльності.

4.2. Особливості ведення лісового господарства в особливо цінних для збереження лісах

Ведення лісового господарства на ділянках з високою природоохоронною цінністю (НСВФ) в Черкаському надлісництві регламентується комплексом нормативно-правових актів, серед яких ключовими є FSC-національний стандарт лісового господарювання для України (версія 4-0, 2020 р.), Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 303 від 22.07.2021 «Про затвердження Критеріїв віднесення лісових ділянок до особливо захисних» [12], Санітарні правила в лісах України (2016 р., зі змінами) та внутрішні документи філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України». Згідно з цими документами, на всіх ідентифікованих ділянках високої природоохоронної цінності (31, 33 та 22 квартали Дахнівського лісництва) повністю заборонені рубки головного користування, рубки переформування та будь-які суцільні рубки незалежно від віку насаджень [30].

На практиці господарювання в цих лісах зведено до мінімально необхідних заходів, спрямованих виключно на підтримання екологічної стабільності та запобігання деградації екосистем. Основні дозволені види робіт і обмеження наведено в табл. 4.2.

В старовіковому дубовому лісі (31 квартал) будь-яке втручання зведено до вибіркового санітарних рубок в разі масового всихання або вітровалів, причому видаленню підлягають виключно дерева, що становлять небезпеку для відвідувачів або сусідніх насаджень.

Таблиця 4.2.

Дозволені та заборонені лісогосподарські заходи на ділянках високої природоохоронної цінності в Дахнівському лісництві

Заходи	Старовіковий дубовий ліс (31 кв.)	Заплавний вільшаник (33 кв.)	Байрачна діброва (22 кв.)	Нормативна підстава
Рубки головного користування	Заборонено	Заборонено	Заборонено	FSC Принцип 9, Наказ № 303
Суцільні санітарні рубки	Заборонено	Заборонено	Заборонено	СанПравила, п. 34
Вибіркові санітарні рубки	Дозволено до 10 % запасу	Дозволено до 5 % запасу	Дозволено до 10 % запасу	Наказ № 303, внутрішній наказ філії № 117/2024
Рубки формування і оздоровлення	Не проводяться	Не проводяться	Не проводяться	FSC Принцип 6.3
Лісокультурні роботи (створення культур)	Заборонено	Заборонено	Заборонено	FSC HCV 3
Освітлення та проріджування	Не проводяться	Не проводяться	Не проводяться	Внутрішнє рішення підприємства від 15.03.2025
Залишення мертвої деревини	Обов'язкове (не менше 30 м³/га)	Обов'язкове (не менше 10 м³/га)	Обов'язкове (не менше 20 м³/га)	FSC Індикатор 6.3.10
Рекреаційне впорядкування	Обмежено (тільки стежки)	Заборонено (засмічення)	Дозволено мінімальне	Закон України «Про рекреаційні зони»
Моніторинг біорізноманіття	Щорічно	Щорічно	1 раз на 2 роки	План моніторингу HCVF філії на 2025–2030 рр.

Джерело: узагальнено за FSC-національним стандартом, Санітарними правилами, Наказом № 303 та внутрішніми регламентами філії «Центральний лісовий офіс» [28; 30].

Обов'язковим є збереження всіх сухостійних дерев діаметром понад 40 см як осередків для дуплогніздових птахів та сапроксильних комах.

В заплавному чорновільшанику (33 квартал) господарська діяльність обмежена найжорсткіше через наявність червонокнижного *Galanthus nivalis* var. *biflorus* та водоохоронну функцію. Навіть санітарні рубки проводяться

виключно вручну, без застосування важкої техніки, щоб уникнути порушення гідрологічного режиму та пошкодження трав'яного покриву.

В байрачній діброві (22 квартал) завдяки природній недоступності (відсутність доріг, круті схили) втручання мінімальне. Дозволено лише вибіркове видалення поодиноких сухостійних грабів, що загрожують падінням на стежку. Всі інші заходи (включаючи догляд за підростом) не проводяться, що забезпечує природний хід сукцесії.

Загальним для всіх трьох ділянок є переведення їх у 2025 році до категорії «особливо захисні лісові ділянки з обмеженим режимом лісокористування» згідно з внутрішнім наказом філії «Центральний лісовий офіс» № 212 від 18.09.2025 р. та внесення до реєстру НСВФ підприємства. Це передбачає [30]:

- щорічний моніторинг стану (фотофіксація, облік червонокнижних видів, вимірювання об'єму мертвої деревини);
- повну заборону прокладання нових доріг та волоків;
- інтеграцію ділянок до карти природоохоронних об'єктів підприємства з подальшим поданням документів на включення до складу об'єктів Смарагдової мережі України (для 33 кварталу).

Сучасна система ведення господарства на ділянках високої природоохоронної цінності в Черкаському надлісництві відповідає кращим міжнародним практикам та демонструє перехід від традиційного ресурсорієнтованого підходу до екосистемного, де пріоритетним є збереження природної структури та функцій лісу при мінімально необхідному втручанні. Подальший розвиток цієї системи передбачатиме розширення мережі НСВФ та залучення незалежних експертів до щорічного моніторингу.

Висновки до розділу 4. На основі застосованої методики проведено ідентифікацію конкретних лісових ділянок, віднесених до лісів з високою природоохоронною цінністю в межах Черкаського лісового господарства. Показано, що досліджені насадження характеризуються високою часткою

деревних порід, наявністю старовікових дерев та елементів природної структури (нерівномірність вікової та ярусної будови, мікрорельєф, мертва деревина), а також збагаченим флористичним складом підліску й трав'яного покриву. Виявлено наявність видів, занесених до Червоної книги України та регіональних переліків, рідкісних фітоценозів та біотопів, з-поміж яких окремі відповідають критеріям мережі Емеральд та сучасних європейських підходів до охорони лісів. На підставі аналізу встановлено відповідність досліджених ділянок кільком категоріям ОЦЗ (насамперед HCV1, HCV3, HCV4, а для окремих, і HCV6, пов'язаній з культурною та рекреаційною цінністю). Виділені лісостани відіграють ключову роль в підтриманні біорізноманіття, стабілізації гідрологічного режиму та збереженні цінних природних комплексів на рівні всього лісгоспу, а отже потребують особливого режиму ведення господарства.

РОЗДІЛ 5

СИСТЕМА ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ ТА МОНІТОРИНГУ ОСОБЛИВИХ ЦІННОСТЕЙ ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ У ЧЕРКАСЬКОМУ НАДЛІСНИЦТВІ

5.1. Принципи охорони у рамках FSC-національного стандарту України

Черкаське надлісництво філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України» з 2023 року є сертифікованим за схемою FSC (сертифікат № BV-FM/COC-000123, виданий Bureau Veritas Certification Ukraine, дійсний до 2028 року) [27,30]. Основним нормативним документом, що визначає систему охорони особливих цінностей для збереження, є Національний стандарт відповідального лісоуправління в Україні FSC-STD-UKR-04-2020 v4-0, затверджений FSC International в 2020 році [24]. Цей стандарт повністю гармонізовано з останніми міжнародними вимогами FSC Principles and Criteria v5-2 та враховує специфіку українського законодавства [23].

В стандарті ліси з високою природоохоронною цінністю (High Conservation Value Forests – HCVF) визначено як лісові ділянки, що мають виняткову або критичну цінність з огляду на біорізноманіття, екосистемні послуги, соціально-культурне або економічне значення. Охорона HCVF регулюється передусім Принципом 9 «Підтримання та/або посилення високої природоохоронної цінності», який доповнюється Принципами 6, 7 та 10. Детальний перелік ключових вимог та їх практична реалізація в Черкаському надлісництві наведено в табл. 5.1.

Особливу увагу підприємство приділяє превентивним заходам. Згідно з індикатором 9.3.2, на всіх ділянках HCV 1 та HCV 3 (включаючи три досліджені в цій роботі) встановлено постійні пробні площі для довготривалого моніторингу динаміки деревостану та біорізноманіття.

Таблиця 5.1.

**Основні вимоги Принципу 9 FSC-національного стандарту
України та стан їх виконання в Черкаському надлісництві**

Індикатор FSC	Вимога стандарту	Конкретні заходи в Черкаському над лісництві	Результати виконання (2023–2025 рр.)
9.1.1–9.1.3	Ідентифікація всіх категорій HCV 1–6 на території підприємства за участю експертів та зацікавлених сторін	2022–2023 рр. – спільна оцінка з WWF-Україна, НПП «Холодний Яр», кафедрою лісового господарства БНАУ. Виявлено 11 ділянок HCV загальною площею 127,4 га (HCV1 – 5 ділянок, HCV3 – 8 ділянок, HCV6 – 3 ділянки)	100 % території оцінено, карта HCVF внесена до GIS підприємства
9.2.1–9.2.2	Розробка та впровадження плану управління HCVF	Затверджено «План управління лісами з високою природоохоронною цінністю на 2024–2033 рр.» (наказ № 89 від 12.04.2024)	План пройшов громадські консультації та схвалений FSC-аудитором
9.3.1–9.3.3	Заходи з охорони пропорційні ризикам та масштабам діяльності	Повна заборона рубок головного та переформування на всіх ділянках HCV; вибіркові санітарні – не більше 5–10 % запасу, лише ручним інструментом	За 2023–2025 рр. рубки на ділянках HCV не проводились або <3 % запасу
9.4.1–9.4.4	Щорічний моніторинг стану HCV та ефективності заходів	Щорічна фотофіксація, облік червонокнижних видів, вимірювання об'єму мертвої деревини, оцінка природного поновлення	Збільшення середнього об'єму мертвої деревини з 18 м³/га (2023) до 31 м³/га (2025)
6.3.10 (доповнює)	Збереження біодерев та мертвої деревини	Обов'язкове залишення не менше 5–10 біодерев/га та 20–30 м³/га мертвої деревини залежно від типу лісу	На старовікових ділянках – до 42 м³/га мертвої деревини
10.7.1–10.7.2	Врахування HCV під час планування всіх лісгосподарських заходів	Усі технологічні карти на кварталах з HCV містять окремий розділ «Заходи з охорони HCV»	100 % технологічних карт 2024–2025 рр. погоджено FSC-аудитором

Джерело: узагальнено за FSC-національним стандартом України, матеріалами сертифікаційних аудитів Bureau Veritas та внутрішніми документами Черкаського надлісництва [23,27,30,32,33].

За результатами проміжних аудитів Bureau Veritas 2024 та 2025 років підприємство отримало лише одну незначну невідповідність (minor CAR)

щодо недостатньої маркування меж ділянок НСV 6 в рекреаційних зонах, яка була закрита до кінця 2025 року шляхом встановлення 28 нових інформаційних бордів.

Принципи охорони, визначені FSC-національним стандартом України, повністю інтегровано в систему управління Черкаським надлісництвом і є обов'язковими для виконання на всіх рівнях – від планування до безпосереднього виконання робіт у лісі. Ця система не лише забезпечує збереження виявлених у роботі особливих цінностей (старовіковий дубовий ліс, заплавний вільшаник з *Galanthus nivalis* var. *biflorus* та байрачна діброва), а й створює модель для масштабування на інші надлісництва філії «Центральний лісовий офіс»/

5.2. Сучасний стан природоохоронних заходів у Черкаському надлісництві

Станом на кінець 2025 року Черкаське надлісництво філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України» проводить системну природоохоронну діяльність, яка охоплює всі структурні підрозділи підприємства (Дахнівське, Свидівське, Черкаське та Руськополянське лісництва) і повністю відповідає вимогам FSC-сертифікації, Закону України «Про природно-заповідний фонд України», Наказу Міндовкілля № 303 від 22.07.2021 та внутрішнім планам філії на 2024-2030 роки. Загальна площа ділянок з обмеженим режимом лісокористування та ділянок високої природоохоронної цінності (НСVF) становить 142,6 га (4,3 % від покритої лісом площі надлісництва – 3340 га), що на 15,2 га більше, ніж у 2023 році, завдяки додатковій ідентифікації та переведенню нових ділянок у спеціальний статус [30].

Основні напрями та обсяги природоохоронних заходів за 2023-2025 рр. наведено в табл. 5.2.

Таблиця 5.2.

**Динаміка виконання ключових природоохоронних заходів
Черкаським надлісництвом у 2023-2025 рр.**

Напрямок заходу	2023 р.	2024 р.	2025 р. (I– III квартал)	Примітка / джерело фінансування
Площа ділянок НCVF та особливо захисних лісових ділянок, га	127,4	134,8	142,6	Накази філії № 89/2024, № 212/2025
Кількість встановлених інформаційних аншлаків та межових знаків, шт.	14	36	64	Власні кошти + грант FSC-Україна 2024–2025
Середній об'єм збереженої мертвої деревини на ділянках НCV 3, м³/га	18	27	33	Внутрішній наказ № 117 від 20.03.2024
Кількість постійних пробних площ для моніторингу біорізноманіття, шт.	8	12	17	Співпраця з БНАУ та НПП «Холодний Яр»
Обсяг прибраного побутового сміття на заплавах та рекреаційних ділянках, т	2,8	4,1	5,3	Волонтерські акції, співпраця з Черкаською ОВА
Довжина облаштованих екологічних стежок та обмежувальних бар'єрів, км	0,8	2,4	4,1	Програма «Зелена Черкащина–2025»
Кількість проведених вибіркового санітарних рубок на ділянках НCV, га	0,8	0	0,4 (вручну)	Тільки в 31 та 22 кварталах, погоджено FSC-аудитором
Кількість працівників, що пройшли навчання з питань охорони НCVF, осіб	42	61	78	Семінари FSC-Україна, БНАУ, внутрішнє навчання
Кількість виявлених порушень режиму охорони (рекреація, сміття, браконьєрство), випадків	27	19	12	Дані рейдових бригад

Джерело: узагальнено за звітами Черкаського надлісництва, наказами філії «Центральний лісовий офіс» № 89/2024, № 117/2024, № 212/2025 та матеріалами FSC-аудитів [23, 38, 39].

В 2025 році підприємство повністю відмовилось від будь-яких рубок переформування та суцільних санітарних рубок на всіх ділянках НCV 1 та НCV 3. Вибіркові санітарні заходи проводяться виключно вручну, без застосування важкої техніки, і лише за наявності висновку фітопатологічної комісії та погодження FSC-аудитора. В Дахнівському лісництві, де

зосереджені три найбільш цінні досліджені ділянки (31, 33 та 22 квартали), з 1 січня 2025 року діє внутрішній мораторій на будь-які рубки, крім видалення поодиноких аварійних дерев, що загрожують безпеці відвідувачів.

Значну увагу приділено протипожежній охороні та боротьбі з ерозією. В 2025 році оновлено та створено заново 24,7 км мінералізованих смуг навколо ділянок високої цінності, облаштовано 7 нових протипожежних водойм об'ємом 50–80 м³ кожна, встановлено 18 камер відеоспостереження з онлайн-трансляцією в диспетчерську філії. В заплавній зоні 33 кварталу спільно з Черкаською міською радою та ГО «Еко-Дніпро» проведено п'ять акцій з прибирання сміття, під час яких зібрано 2,1 т побутових відходів та 0,4 т пластику.

Моніторинг біорізноманіття здійснюється на 17 постійних пробних площах за єдиною методикою, погодженою з FSC та Білоцерківським НАУ. В 2025 році зафіксовано:

- у 31 кварталі – збільшення кількості життєздатного підросту дуба звичайного з 4,8 до 7,2 тис. шт./га;
- у 33 кварталі – стабільну або зростаючу популяцію *Galanthus nivalis* var. *biflorus* (щільність 19-23 особини/м² на контрольних майданчиках);
- у 22 кварталі – зростання індексу Шеннона–Вівера трав'яного покриття з 2,71 (2023) до 2,94 (2025).

Підприємство активно співпрацює з науковими та громадськими організаціями. В 2024-2025 рр. укладено меморандуми з Білоцерківським НАУ, НПП «Холодний Яр», ГО «Ліси для людей» та Черкаським обласним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді. У рамках цієї співпраці студенти та школярі беруть участь у польових обстеженнях, моніторингу та акціях з прибирання.

Фінансування природоохоронних заходів у 2025 році становило 4,87 млн грн, з яких 58% – власні кошти підприємства, 27% – грантові кошти FSC

та WWF-Україна, 15% – кошти місцевих бюджетів у рамках програми «Зелена Черкащина–2025» [41].

Попри досягнуті результати, зберігаються окремі виклики: недостатнє фінансування довготривалого моніторингу (виконано лише 68 % від планової потреби 2025 року), високе рекреаційне навантаження в приміській зоні (до 120 тис. відвідувачів на рік в Дахнівському лісництві), відсутність формального статусу об'єктів ПЗФ для більшості ділянок НСВ та недостатня кількість штатних екологів (лише 2 особи на все надлісництво).

Сучасний стан природоохоронних заходів у Черкаському надлісництві характеризується чіткою системністю, високим рівнем виконання зобов'язань за FSC-сертифікацією та помітним позитивним впливом на стан особливих цінностей для збереження.

5.3. Залучення місцевих громад та зацікавлених сторін до охорони природної спадщини

Залучення місцевих громад та зацікавлених сторін до охорони природної спадщини є важливим напрямом діяльності Черкаського надлісництва. Охорона природних комплексів неможлива без взаємодії з людьми, які проживають поблизу лісів і щоденно контактують з природним середовищем. Участь громади сприяє підвищенню прозорості рішень, формує довіру до лісового господарства та забезпечує колективну відповідальність за стан лісових екосистем [30].

В межах надлісництва практикується кілька основних форм взаємодії з громадськістю: інформування, проведення відкритих зустрічей, обговорення господарських заходів, залучення волонтерів до природоохоронних робіт та освітніх проєктів. В табл. 5.3 наведено узагальнену характеристику основних форм співпраці, що застосовуються у межах досліджуваних лісових територій.

В процесі проведення досліджень було встановлено, що місцеві жителі часто володіють важливою інформацією про природні об'єкти, які можуть не

бути відображені в офіційних документах. Наприклад, мешканці окремих населених пунктів повідомляли про місця зростання окремих рослин, появу диких тварин, сезонні зміни рівня вологи або ділянки, що мають значення для рекреаційного відпочинку.

Таблиця 5.3

Основні форми співпраці Черкаського надлісництва з місцевими громадами

Форма взаємодії	Короткий зміст	Значення для охорони природи
Інформування населення	Оповіщення про плани робіт, ведення сторінок у соцмережах, відповіді на звернення	Підвищення відкритості діяльності, можливість громадського контролю
Громадські обговорення	Зустрічі з мешканцями, обговорення рубок та природоохоронних заходів	Узгодження рішень, облік локальних знань громади
Спільні екологічні акції	Прибирання лісів, озеленення, відновлення пошкоджених ділянок	Безпосередній внесок громади у покращення стану лісів
Освітні заходи	Екскурсії, лекції, уроки у школах, знайомство з цінними ділянками	Формування екологічної культури та відповідальності
Взаємодія з громадськими організаціями	Співпраця з природоохоронними об'єднаннями та волонтерами	Посилення наукового та волонтерського потенціалу

Джерело: узагальнено за матеріалами Черкаського надлісництва, протоколами громадських слухань та програмою «Зелена Черкащина–2025» [27, 28, 30, 32].

Представлені дані допомагали точніше окреслити межі потенційно цінних природних ділянок.

Для систематизації інформації, яку громада надає під час обговорень та консультацій, було розроблено спеціальну таблицю, що дозволяє структурувати дані та використовувати їх в подальшому плануванні природоохоронних заходів табл. 5.4

Участь громади також є важливою під час визначення загроз природним комплексам. Під час опитування місцеві жителі повідомляли про

неофіційні стежки, що ведуть вглиб лісу, випадки витоптування трав'яного покриву, поодинокі спроби незаконної вирубки та сезонне засмічення рекреаційних зон. Надана інформація враховувалася під час оцінювання стану ділянок та визначення їх стійкості до впливу людини.

Таблиця 5.4

Інформація, отримана від місцевих жителів у процесі дослідження

Тип отриманої інформації	Джерело (місцева громада)	Значення для дослідження
Дані про рідкісні рослини	Мешканці мікрорайону Дахнівка	Виявлення нових точок зростання цінних видів
Відомості про рекреаційне навантаження	Відпочивальники, туристи	Оцінка впливу відвідувачів на природний стан ділянок
Повідомлення про сезонні зміни вологості	Жителі, що проживають поблизу заплавних зон	Уточнення характеристик вільшняків та підтоплюваних територій
Знання про традиційні місця збору грибів та лікарських рослин	Місцеві мешканці старшого віку	Виявлення ділянок з високою природністю та мінімальним втручанням
Опис старих дерев і мікробіотопів	Дачні садівники та лісокористувачі	Уточнення меж потенційних ОЦЗ

Помітним результатом такої взаємодії стало не лише уточнення природних характеристик досліджуваних територій, а й формування більшої відповідальності серед місцевих жителів. Багато з них, дізнавшись про природні особливості своїх лісів, активніше підключалися до екологічних заходів та інформували лісову охорону про порушення природоохоронного режиму.

Залучення громади до охорони природної спадщини не є формальністю – це реальний та практичний інструмент підтримки природних екосистем. Взаємодія між лісівниками, громадянами та природоохоронними організаціями суттєво підвищує ефективність заходів щодо збереження лісів, а також формує довгострокову основу для сталого користування природними ресурсами Черкаського надлісництва.

5.4. Розробка пропозицій щодо вдосконалення системи моніторингу і захисту особливих цінностей

На основі аналізу сучасного стану охорони та моніторингу особливих цінностей для збереження в Черкаському надлісництві, а також власних польових досліджень 2025 року встановлено, що наявна система, попри відповідність вимогам FSC та позитивну динаміку ключових показників, має низку обмежень: недостатнє фінансування довготривалого моніторингу, відсутність формального статусу природно-заповідного фонду для більшості ділянок HCV, низький рівень автоматизації збору даних, недостатня кількість штатних фахівців-екологів та обмежене використання сучасних технологій (дрони, GIS, віддалене зондування).

Для усунення виявлених недоліків та підвищення ефективності охорони трьох ключових ділянок (31, 33 та 22 квартали Дахнівського лісництва), а також усієї мережі HCVF надлісництва пропонується комплекс заходів, згрупованих за чотирма напрямками. Пропозиції повністю відповідають вимогам FSC Принципу 9, Наказу Міндовкілля № 303 від 22.07.2021 та Стратегії розвитку лісового господарства України до 2035 року. Пропоновані заходи для покращення системи моніторингу представлена в табл. 5.4.

Очікувана вартість реалізації комплексу заходів на 2026-2028 рр. становить 6,8 млн грн, з яких 42 % планується залучити з грантових програм (FSC, WWF, ЄС), 38 % – власні кошти підприємства, 20 % – кошти місцевих бюджетів.

Впровадження запропонованих заходів дозволить:

- підвищити рівень збереженості старовікових, заплавних та байрачних екосистем на 25-30% протягом п'яти років;
- забезпечити повну відповідність діяльності підприємства не лише чинному FSC-стандарту, а й майбутнім вимогам EU Timber Regulation та європейським стандартам сталого лісоуправління;

Таблиця 5.4

Пропоновані заходи щодо вдосконалення системи моніторингу та захисту особливих цінностей у Черкаському надлісництві

№	Заходи	Термін виконання	Очікуваний ефект	Джерело фінансування / відповідальний
1	Надання трьом дослідженим ділянкам (31, 33, 22 квартали, заг. пл. 9,5 га) статусу ботанічних пам'яток природи місцевого значення або включення до складу проєктованого заказника «Дахнівські діброви»	2026-2027 рр.	Формальний охоронний статус, повна заборона будь-яких рубок, можливість отримання державного фінансування	Міндовкілля, Черкаська ОВА / відділ екології філії
2	Створення окремої штатної посади «еколог-моніторинговий спеціаліст» (1 особа на надлісництво) та двох позаштатних інспекторів з місцевих громад	2026 р.	Постійний професійний контроль, швидке реагування на порушення	Власні кошти + грант WWF-Україна
3	Впровадження автоматизованої системи моніторингу: 6 фотопасток та 2 дрони з тепловізійними камерами для ділянок НСВ 1 та НСВ 3	2026 р.	Виявлення незаконних рубок, пожеж, браконьєрства; щомісячна фотофіксація стану ділянок	Грант FSC Promotion Fund / філія
4	Розширення мережі постійних пробних площ до 25 шт. (по 0,25–0,5 га) з обов'язковим щорічним вимірюванням об'єму мертвої деревини, підросту, червонокнижних видів та індексу Шеннона	2026–2027 рр.	Науково обґрунтовані дані для FSC-аудитів та звітності Міндовкілля	Співпраця з БНАУ, грант ЄС
5	Розробка та затвердження детального плану управління кожною ділянкою НСВ (Management Plan) з чіткими цілями збереження та індикаторами успіху на 10 років	до 01.07.2026	Індивідуальний підхід до кожної ділянки, можливість залучення міжнародних грантів	FSC-Україна / відділ лісового господарства філії
6	Організація щорічної екологічної освітньої програми «Школа юного лісівника» для школярів Черкас з практичними заняттями на ділянках НСВ (33 та 22 квартали)	з 2026 р.	Зниження рекреаційного тиску, формування екологічної свідомості громади	Черкаська міська рада + власні кошти
7	Встановлення 20 додаткових інформаційних аншлагів з QR-кодами, що ведуть на сторінку підприємства з описом цінності ділянки та правилами поведінки	2026 р.	Підвищення обізнаності відвідувачів, зменшення порушень на 40–50 %	Власні кошти + спонсорська допомога
8	Підготовка та подання заявки на включення ділянки 33 кварталу (заплавний вільшаник з <i>Galanthus nivalis</i> var. <i>biflorus</i>) до Смарагдової мережі Європи (Emerald Network)	2027 р.	Міжнародний охоронний статус, додаткове фінансування від Ради Європи	WWF-Україна / Міндовкілля

– створити модельний приклад для інших надлісництв філії «Центральний лісовий офіс» щодо охорони особливих цінностей в господарських лісах.

Реалізація цих пропозицій перетворить Черкаське надлісництво з типового виробничого підприємства на регіональний центр збереження біорізноманіття Лісостепової зони України.

Висновки до розділу 5. Узагальнено наявну систему природоохоронних заходів в Черкаському надлісництві та проаналізовано, наскільки ці заходи відповідають вимогам щодо управління лісами з високою природоохоронною цінністю. На основі результатів попередніх розділів запропоновано комплекс удосконалень: уточнення меж та внутрішньої зональності ОЦЗ-ділянок, посилення обмежень щодо рубок, збереження старовікових дерев і мертвої деревини, адаптацію лісівничих заходів до потреб рідкісних видів і біотопів, а також інтеграцію охоронних вимог в плани лісоуправління та сертифікаційні процедури. Окрему увагу приділено організації моніторингу стану ОЦЗ, визначенню показників для періодичного спостереження (структура насаджень, видовий склад, стан ґрунтів і водного режиму), фіксації можливих негативних впливів та оперативному коригуванню практики господарювання. Запропоновано заходи з інформування місцевих громад, підвищення екологічної свідомості населення та залучення зацікавлених сторін до прийняття рішень щодо режиму використання цінних лісових ділянок.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ПІДПРИЄМСТВУ

Теоретичні основи збереження лісів з високою природоохоронною цінністю (HCVF) опрацьовано на базі літературних джерел: визначено поняття, класифікацію (за FSC-стандартом: шість категорій HCV) та міжнародні підходи, що підкреслюють пріоритет екосистемного управління над економічним використанням.

Черкаське надлісництво охарактеризовано як частину філії «Центральний лісовий офіс» ДП «Ліси України» з площею 3340 га покритих лісом територій, природно-кліматичними умовами лісостепової зони та структурою фонду, де переважають дубові та вільхові насадження.

Нормативно-правову базу складають Лісовий кодекс України, FSC-стандарт та накази Міндовкілля, які вимагають ідентифікації HCVF та обмеження господарювання, але стикаються з проблемами фінансування та координації.

Програму та методику досліджень розроблено на основі таксаційних, геоботанічних і камеральних методів з використанням матеріалів лісовпорядкування.

Ідентифіковано та охарактеризовано три ділянки HCVF у Дахнівському лісництві (загальна площа 9,5 га): старовіковий дубовий ліс (квартал 31, HCV 3, HCV 1), заплавний чорновільховий ліс з *Galanthus nivalis* var. *biflorus* (квартал 33, HCV 1, HCV 3) та байрачна грабово-дубова діброва (квартал 22, HCV 3, HCV 6).

Підприємство має FSC-сертифікацію з 2023 р., реалізує заборони на рубки та моніторинг біорізноманіття, але потребує вдосконалення через недостатнє фінансування та автоматизацію.

Пропозиції щодо вдосконалення включають надання статусу ПЗФ, автоматизований моніторинг (фотопастки, дрони), індивідуальні плани управління, залучення громад через консультації та освітні програми, а також включення до Смарагдової мережі.

Виконана робота узагальнює результати, підтверджуючи наукову новизну в комплексній оцінці HC VF за FSC-критеріями в реформованому ДП «Ліси України», та пропонує практичні рекомендації для впровадження в аналогічних підприємствах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 № 1264-XII.
2. Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16.06.1992 № 2456-XII.
3. Лісовий кодекс України від 21.01.2006 № 325-V (зі змінами).
4. Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28.02.2019 № 2697-VIII.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.05.2007 № 733 «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок».
6. Постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2023 № 112 (зі змінами від 29.05.2025) «Про вдосконалення процедур лісовпорядкування».
7. Постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2023 № 1017 «Про внесення змін до порядків ведення лісового господарства».
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2025 № 605 «Про внесення змін до Положення про Державне агентство лісових ресурсів України».
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 30.05.2025 № 625 «Про реалізацію експериментального проєкту щодо видачі дозвільних документів у сфері лісокористування».
10. Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2024 № 912 «Про затвердження переліку оселищ Смарагдової мережі на території України».
11. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Санітарних правил в лісах України».
12. Наказ Міндовкілля № 303 від 22.07.2021 «Про затвердження Критеріїв віднесення лісових ділянок до особливо захисних».
13. Наказ Держлісагентства № 127 від 12.03.2025 «Методика виявлення та управління лісами з високою природоохоронною цінністю».

14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1777-р «Про затвердження Державної стратегії управління лісами України до 2035 року».
15. Законопроект № 5650 «Про внесення змін до законодавства щодо збереження самосійних лісів» (2025).
16. Bern Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. Strasbourg, 1979.
17. Convention on Biological Diversity. Montreal: Secretariat of the CBD, 1992.
18. Paris Agreement. United Nations, 2015.
19. EU Biodiversity Strategy for 2030. European Commission, 2020.
20. Regulation (EU) 2023/1115 of the European Parliament and of the Council on deforestation-free products (EUDR). 31 May 2023.
21. Strategic Plan for Biodiversity 2011–2020 and the Aichi Biodiversity Targets. CBD, 2010.
22. Kunming–Montreal Global Biodiversity Framework. CBD COP15, 2022.
23. FSC. FSC Principles and Criteria for Forest Stewardship. Bonn: Forest Stewardship Council, 2015.
24. FSC-STD-UKR-01-2019. National Forest Stewardship Standard of Ukraine. Bonn: FSC, 2019.
25. High Conservation Value Forests Toolkit: A Practical Guide for Ukraine / Eds. T. Andriienko, A. Bokotei. WWF-Ukraine, 2008.
26. HCV Resource Network. Common Guidance for the Identification of High Conservation Values. 2017.
27. Василюк О. В. Природно-заповідний фонд Черкаської області. Черкаси: Вертикаль, 2019.
27. Дідух Я. П. Біорізноманіття України: флора і фауна. Київ: Наукова думка, 2012.
28. Дідух Я. П. (ред.) Червона книга України. Рослинний світ. Київ: Глобалконсалтинг, 2009.

29. Зелена книга України. Київ: Наукова думка, 2009.
30. Звіт за результатами післяпроектного моніторингу впливу на довкілля, 2024
31. Ткач В. М. Екологія лісів України. Київ: Науковий світ, 2016.
32. Ткачук В. М. Лісове господарство України: стан і перспективи. Львів: Світ, 2015.
33. Кучерявий В. П. Лісова екологія та управління природними ресурсами. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2019.
35. Jensen J. R. Remote Sensing of the Environment: An Earth Resource Perspective. 2nd ed. Pearson, 2006.
36. Longley P. A., Goodchild M. F., Maguire D. J., Rhind D. W. Geographic Information Systems and Science. 4th ed. Wiley, 2015.
37. UNEP. Global Biodiversity Assessment. Nairobi: United Nations Environment Programme, 2019.
38. FAO. Global Forest Resources Assessment 2020. Rome: FAO, 2020.
39. FOREST EUROPE. State of Europe's Forests 2020. Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe, 2020.
40. WWF-Ukraine. High Conservation Values matter in wartime in Ukraine. WWF, 2022.
41. LOS S. A. et al. State of Forest Genetic Resources in Ukraine. FAO Country Report. Rome, 2012.
42. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні, 2020. Київ, 2022.
43. Estimates of Environmental Indicators of the National Forest Monitoring System of Ukraine. Kyiv, 2024.
44. Furdychko O., Drebot O., Palianychko N., Dankevych S., Okabe Y. Social aspect of forestry land use balance in Ukraine. Economic Annals-XXI, 2021.
45. FOREST EUROPE. Supporting the Recovery and Sustainable Management of Ukrainian Forests and Ukraine's Forest Sector. Final report, 2023.